

ΤΟ ΑΙΣΜΑ ΤΗΣ ΧΕΛΙΔΟΝΟΣ (ΧΕΛΙΔΟΝΙΣΜΑ)
ΤΗΝ ΠΡΩΤΗΝ ΜΑΡΤΙΟΥ

Υ Π Ο

ΓΕΩΡΓ. Κ. ΣΠΥΡΙΔΑΚΗ

Αί νομηνίαί (πρώτη ημέρα τοῦ μηνός) τοῦ Ἰανουαρίου, τοῦ Μαρτίου, τοῦ Μαΐου καὶ ἡ τοῦ Σεπτεμβρίου κατέχουν, ὡς γνωστόν, ἰδίαν θέσιν ἐν σχέσει πρὸς τὰς τῶν λοιπῶν μηνῶν τοῦ ἔτους εἰς τὸν ἐκ παραδόσεως βίον τοῦ λαοῦ ἕνεκα τελετουργικῶν κατ' αὐτὰς ἐθίμων αὐτοῦ, λατρευτικοῦ, μαντικοῦ, μαγικοῦ καὶ ἄλλου περιεχομένου.

Ἐκ τῶν νομίμων τούτων, εἰδικῶς κατὰ τὴν πρώτην Μαρτίου, γίνεται λόγος ἐνταῦθα, μεταξὺ ἄλλων, κυρίως περὶ τοῦ κατ' αὐτὴν ἄσματος ὑπὸ ομάδων παιδῶν, ἰδία μαθητῶν τοῦ δημοτικοῦ σχολείου, ἀπὸ τῆς ἀπόψεως κυρίως τῆς γεωγραφικῆς διαδόσεως αὐτοῦ σήμερον ἢ μέχρι πρό τινος καὶ τῆς ἐν γένει ἐκτελέσεως αὐτοῦ, χρησιμοποιουμένης πρὸς τοῦτο, πλὴν τῶν δημοσιευμένων παραλλαγῶν τοῦ ἄσματος καὶ μελετῶν ἐπ' αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνεκδότου εἰς λαογραφικὰς συλλογὰς εἰς τὸ Κέντρον Λαογραφίας καὶ εἰς τὸ Φροντιστήριον Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν σχετικῆς ὕλης.

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἀναφέρεται πανελληνίως διαδεδομένη, ἀσκουμένη δὲ μέχρι τοῦ 1920 ἢ παλαιότερον, πολλαχοῦ συντηρουμένη ἔτι καὶ μέχρι τῆς σήμερον, ἡ συνήθεια τῆς περιδέσεως, συνήθως πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου, «τοῦ Μάρτη» ὑπὸ τῶν μητέρων εἰς τοὺς δακτύλους, τὸν καρπὸν τῆς χειρὸς ἢ εἰς τὸν λαιμὸν τῶν παιδίων των, ὡς καὶ ὑπὸ νεανίδων. Πρόκειται περὶ δύο πεπλεγμένων νημάτων, χρώματος ἐρυθροῦ καὶ λευκοῦ (ἐν Κύπρῳ χρυσοῦ ἢ κιτρινοῦ καὶ λευκοῦ), δι' ὧν ἐπιζητεῖται, ὡς πιστεύεται, «νά μὴ μαυρίσῃ» εἰς τὸ πρόσωπον τοὺς

Συντομογραφία

Φ. Α. Π. Α. = Φροντιστήριον Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

Κ. Α. = Κέντρον Ἑρεῦνης τῆς Ἑλληνικῆς Λαογραφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

Χφ = χειρόγραφον

Ε. Α. Α. = Ἐπετηρὶς τοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου.

Ν. Γ. Πολίτων, ΛΣ (= Λαογραφικὰ σύμμεικτα, τόμ. Β', ἐν Ἀθήναις 1921).

φέροντας «ὁ ἥλιος τοῦ Μαρτίου»¹, ἢ ἵνα μὴ ἐνοχλῶνται οὗτοι ὑπὸ τῶν ψύλλων κατὰ τὸ θέρος (Περιστερὰ Θράκης), ἐκδιωκομένων οὕτως αὐτῶν ἐκ τῆς οἰκίας (Κομοτινὴ (Γιουμουλιτζίνα) Δυτ. Θράκης)², ἢ τέλος προστασία ἀπὸ ἀσθeneίας, εἰδικῶς ἀπὸ τὸν ρῖγον (Ἑλληνες ἐκ Φαράσων Καππαδοκίας)³ κλπ.

Τὰ νήματα ταῦτα εἰς συνοικισμοὺς τῆς περιφερείας Σερρών προσδέονται ὑπὸ τῶν παίδων εἰς ὁμοίωμα χελιδόνος, κατεσκευασμένον ἐκ ξύλου, εἶτα δὲ κατὰ τὸν ἀγεμὸν αὐτῶν, περιφερόντων τὴν χελιδόνα ταύτην καὶ ῥδόντων τὸ σχετικὸν ἄσμα, παραδίδονται ὑπ' αὐτῶν εἰς ἐκάστην οἰκοκυρὰν, ἢ ὁποῖα χρησιμοποιεῖ αὐτά, ὡς ἀνωτέρω, εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας της (*Αγ. Παρασκευὴ Βισαλτίας Σερρών Κ. Α. Χφ. 2897 σ. 61 συλλ. Σωτ. Φάσσα, 1964).

Εἰς τὸ χωρίον Δημητρίταις περιοχῆς Σερρών (Κ. Α. Χφ. 2897, ἐνθ' ἄν., σελ. 143-145) τὰ παιδιὰ καθ' ὁμάδας ἀρχίζουν τὸν ἀγεμὸν τοῦ χελιδονίσματος ἐκ τῆς ἐνοριακῆς ἐκκλησίας ὅπου πρῶτον, ἀφοῦ τραγουδήσουν τὸ ἄσμα τῆς χελιδόνος, δένουν «μιά μάρτα στὸ χερούλι τῆς θύρας τῆς Ἐκκλησίας, ὕστερα πηγαίνουν στὸ Σχολεῖο ὅπου κάνουν τὸ ἴδιο καὶ ὕστερα πηγαίνουν στὰ σπίτια». Εἰς ἕτερον χωρίον, τὰ Θερμὰ Βισαλτίας (Κ. Α. Χφ. 2897, ἐνθ' ἄν., σ. 195) «τὸ Μάρτη», δηλ. τὰ δύο νήματα, τοποθετεῖ κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἄσματος ἢ οἰκοκυρὰ ἐπὶ τοῦ ὁμοιώματος τῆς χελιδόνος· ταῦτα δ' ἐκσφενδονίζονται ἐκ τῆς περιστροφῆς αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ βασιάζοντος παιδίου. Ἐκ τῆς κατευθύνσεως ἦν θὰ λάβουν τὰ νήματα, ἐκτινασσόμενα, πιστεύεται ὅτι ἐξ αὐτῆς θὰ ἔλθῃ ὁ γαμβρός, τὸν ὁποῖον θὰ ὑπανδρευθῇ ἢ κόρη τῆς οἰκογενείας. Πρὸς ἐνίσχυσιν προφανῶς τῆς μαντικῆς δυνάμεως ταύτης τῶν νημάτων τίθενται αὐτὰ κατὰ τὸ ἑσπέρας τῆς παραμονῆς πρὸς τὴν πρώτην Μαρτίου ἔξω τῆς οἰκίας, ὥστε κατὰ τὴν νύκτα νὰ «δροσαστοῦνε» (Κατσιδῶνι Κρήτης)⁴. Ὁ «Μάρτης» οὗτος ἐλύετο (ἢ λύεται ἔτι) ἐκ τῆς χειρὸς ἢ τοῦ λαιμοῦ τῶν παιδίων ἢ τῶν νεανίδων καὶ ἀπορρίπτεται κατὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς πρώτης χελιδόνος (Δυτ. Θεσσαλία (περιοχὴ Καρδίτσης), Μακεδονία, Δυτ. Θράκη), τοῦ πελαργοῦ (ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἐκ Κυζίκου καὶ Κουβουκλίων Μ. Ἀσίας· εἰς Ροῦσον Καρδίτσης, Μακεδονίαν κ. ἄ.), τοῦ λέλεκα (Κονιατοῦ Ἐλασσόνος) ἢ κατὰ τὸ Πάσχα, κατὰ τὴν τελετὴν τῆς Ἀναστάσεως. Εἰς τὴν τελευ-

¹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ΛΣ, Β', σ. 209 ἔξ.

² Ἐνθ' ἄν., σ. 212. (*Ἡ πίστις αὕτη ὑπεχώρησε σήμερον ἕνεκα τῆς ἐξαλείψεως διὰ χημικῶν φαρμάκων τοῦ παρασίτου ἐντόμου τούτου).

³ Δ. Δουκοπούλου - Δ. Πετροπούλου, Ἡ λαϊκὴ λατρεία τῶν Φαράσων, Ἀθήνα 1949, σ. 102-103.

⁴ Κωνστ. Γ. Σπυριδάκη, Ἐθιμα λαϊκῆς λατρείας κλπ. Ἐπετ. Ἐταιρ. Κρητ. Σπουδῶν, τόμ. Γ' (1940), σ. 419.

ταίαν περίπτωσιν ἐκαίετο «ὁ Μάρτης» (ἢ καίεται ἀκόμη) εἰς τὴν φλόγα τοῦ φερομένου εἰς χεῖρας ἀνημμένου κηρίου ἅμα τῷ ἀκούσματι τῆς ἐκφωνήσεως «Χριστὸς ἀνέστη». Κατ' ἄλλας, ὡς ἀνωτέρω, λύσεις «τοῦ Μάρτη» ἀπετίθετο, οὗτος ἐπὶ δένδρου, π.χ. ροδῆς ἢ ἄλλου, ἢ ἐπὶ ζύφου ἢ κάτωθεν λίθου κλπ.¹

Περὶ τῆς λαϊκῆς συνηθείας ταύτης, προφανῶς προχριστιανικῆς, ἀναφέρει ἤδη ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, ὅστις, ἐλέγχων τὸ εἰδωλολατρικὸν περιεχόμενον αὐτῆς, λέγει: «τί ἂν τις εἴποι τὰ περιαιπτα καὶ τοὺς κώδωνας τοὺς τῆς χειρὸς ἐξηρητημένους καὶ τὸν κόκκινον στήμονα καὶ τὰ ἄλλα τὰ πολλῆς ἀνοίας γέμοντα;» (Migne, P.G. 61, στ. 105)².

Κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, ὡς κυρίως κατὰ τὴν τῆς Πρωτοχρονιάς, τυγχάνει ἔτι προσοχῆς ὑφ' ἐκάστης οἰκογενείας καὶ τὸ «ποδαρικό», δηλ. ἡ πρώτη εἴσοδος ὑπὸ τινος εἰς τὴν οἰκίαν, ἐκ τῆς πίστεως ὅτι ἡ ἐπίσκεψις αὕτη δύναται νὰ ἀποβῆ πρόξενος εὐημερίας ἢ δυστυχίας εἰς τὴν οἰκογένειαν³. Ἐκάστη δ' οἰκοκυρὰ ἐντὸς τῆς ἀγροτικῆς ἢ ποιμενικῆς κοινωνίας, ἀφοῦ πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου σαρώσῃ τὴν οἰκίαν, ἐπιλέγει, ἐνῶ ἀπορρίπτει τὰ σαρώματα :

**Ὁξω ψύλλοι καὶ κοργιοί·*

*μέσα Μάρτης καὶ χαρὰ
καὶ καλὴ νοικοκυρὰ⁴. ἦ*

**Ὁξω ψύλλοι, ποντικοί·*

*μέσ' ὁ Μάρτης ὁ καλός. (*Αρκαδία) κλπ.⁵*

¹ Βλ. Ν. Γ. Πολίτου, ἐνθ' ἄν., σ. 210 - 212. Βλ. καὶ εἰς Μικρασ. Χρονικά 1 (1938) σ. 327, ἀρ. 24 καὶ Φ.Λ.Π.Α. Χφ. ἀρ. 306, σ. 72 - 73 (συλλ. Μαίρης Γ. Πέτσα. Ροῦσον Καρδίτσης, 1968). Κ.Λ. Χφ. 2779, σ. 19, 102 - 103 (*Αηδονοχώρι καὶ Μελενικίτσι Σεργῶν, 1963), Χφ 2897, σ. 61. (*Αγ. Παρασκευὴ Βισαλτίας Σεργῶν, 1963).

² Ὁ Ν. Γ. Πολίτης (ΛΣ, Β', σ. 214) συζητήσας τὸ νόμιμον τοῦτο εἰς τοὺς νεωτέρους Ἕλληνας ὑπεστήριξεν ὀρθῶς ὅτι ἀποτελεῖ ἐπιβίωμα ἐκ τῆς Ἀρχαιότητος, συνδέει δὲ πρὸς αὐτὸ τὴν κατὰ τὰ Ἐλευσίνια περιδεσιν ὑπὸ τῶν μυστῶν ἐπὶ τῆς δεξιᾶς χειρὸς καὶ τοῦ ἀριστεροῦ ποδὸς κρόκης (νήματος ἐξ ἐρίου).

³ Κ.Λ. Χφ. 2310, σ. 71 (*Επταχώριον Καστορίας). Χφ. 2459, σ. 226 (πρόσφ. ἐξ Οἰνῆς Πόντου, 1962). Χφ. ἀρ. 189, σ. 67 (πρόσφ. ἐκ Κυζικίου).

⁴ Κ.Λ. Χφ. 1372, σ. 225 (Σπάρτη, 1939).

⁵ Εἰς τοὺς Ἕλληνας τοῦ χωρίου Φάρασα τῆς Καππαδοκίας (μέχρι τοῦ 1923) ὑπῆρχε τὸ ἔθος, αἱ οἰκοκυραὶ νὰ ἐπιδιώκουν τὴν ἀποδίωξιν τῶν ψύλλων ἐκ τοῦ οἴκου, ρίπτουσαι τὴν ἀ' Μαρτίου τέφραν ἐκ τῆς ἐστίας πρὸς τὴν γειτονικὴν οἰκίαν καὶ ἐπιλέγουσαι : «ὁ Μάρτης σ' ἐμᾶς τσ' οἱ ψύλλοι σ' ἐσαῶς». (Βλ. Δημ. Λουκοπούλου - Δημ. Πετροπούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 103).

Εἷς τινες τόπους ραίνονται ἔτι οἱ ἐσωτερικοὶ χῶροι τοῦ οἴκου δι' ὕδατος, κομισθέντος ἐκ τῆς κρήνης τοῦ χωρίου (Κορώνη Πυλίας), ἢ θραύονται τὰ πῆλινα δοχεῖα (σταμνιά) τὰ ὁποῖα ἔχουν ὑποστῆ ρωγμάς, ἢ τέλος ἐρρίπτοντο παλαιότερον ἐκτὸς τῆς οἰκίας παλαιὰ δοχεῖα πλήρη τέφρας ("Ἑλληνες τῆς περιοχῆς Ἀδριανουπόλεως καὶ Γανοχωριῶν Ἀνατ. Θράκης)¹.

Εἷς Κατσιδώνι Κρήτης μαστιγοῦνται ἐλαφρῶς ὑπὸ τῶν γεωργῶν διὰ βλαστῶν ἀσφοδέλου τὰ καματηρὰ ζῶα (βόες), τὰ φορτηγὰ καὶ ἄλλα, ἢ καὶ οἱ παῖδες μεταξὺ τῶν, ἐπιλεγομένης κατὰ τὴν μαστίγωσιν τῆς ἐπωδῆς :

*Μάρτις εἶναι σήμερο κι ἄλλαξε τὴν τριχιά σου
καὶ βάλε πῆγες τὸ λαρδί² καὶ πιθαμὲς τὸ ξύγκι³*

πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς παχύνσεως τούτων κατὰ τὴν ἀνοιξιν καὶ εὐρωστίας οὕτως αὐτῶν. Παρατηρεῖται ἔτι καὶ ἡ μετεωρολογικὴ κατάστασις κατὰ τὴν ἡμέραν ταύτην ἢ τὰς τρεῖς πρώτας ἡμέρας⁴, θεωρουμένης ὡς «μερομῆνια», πρὸς σχετικὰς προβλέψεις διὰ τοὺς κατόπιν μῆνας τοῦ ἔτους (π.χ. εἷς Βρακάδες Ἰκαρίας, Κ. Λ. Χφ. 2449, σ. 433, εἷς Φάρασα Καππαδοκίας ("Ἑλληνες μέχρι τοῦ 1923 κ.ά.)⁵.

Εἷς Ρόδον (χωρίον Σιάνα) ὑφ' ἐκάστης οἰκογενείας σφάζεται καὶ ψήνεται πετεινός, τρεφόμενος εἰδικῶς διὰ τὴν ἡμέραν ταύτην, εἷς πάντα δ' ἐπισκέπτην προσφέρεται οἶνος μετὰ κρέατος ἐκ τούτου⁶ πρὸς τὸν σκοπὸν προφανῶς τῆς εὐημερίας εἷς τὸν οἶκον. Ἡ προσφορὰ αὕτη ἐνέχει πρὸς τοῦτο ἰδιαιτέραν σημασίαν ἐκ τῆς πίστεως τοῦ λαοῦ περὶ τοῦ ἀλέκτορος, ὡς ἀποδιώκοντος διὰ τῆς φωνῆς του κατὰ τὴν νύκτα τὰ δαιμονικὰ ὄντα.

Α.—Τὴν ἡμέραν ταύτην ἄδεται πολλαχοῦ καὶ τὸ τραγοῦδι τῆς χελιδόνος, ἄλλως τὸ χελιδόνισμα, ὑπὸ ομάδων παίδων, μαθητῶν, πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς κατοικίας ἐκάστης οἰκογενείας. Οὗτοι, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, φέρουν κατὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ ἄσματος ξύλινον ὁμοίωμα χελιδόνος, ἐμπεπηγμένον εἷς ὀπὴν ἐπὶ τοῦ ἄκρου ράβδου,

¹ Βλ. Πολυδ. Παπαχριστοδούλου, Σύμμεικτα λαογραφικὰ Ἀδριανουπόλεως. Θρακικὰ 2, 433 ἀρ. 8. Κ. Κουρτίδην εἷς Ἀρχ. Θρακ. Θησ. Α' (1934/35), σ. 7-8 καὶ εἷς Κ. Λ. Χφ. 2003, σ. 6 (συλλ. Κ. Βαφείδου, 1954).

² λίπος· βλ. Κωνστ. Σπυριδάκη, ἐνθ' ἄν.

³ Αἱ ἡμέραι αὗται ἐθεωροῦντο εἷς τινες τόπους, ὡς εἷς Ἡπειρον (Χουλιαράδες), ἐπικίνδυνοι, δηλ. οὐχὶ αἰσiai, πρὸς ἐκτέλεσιν ὠρισμένων οἰκιακῶν ἐργασιῶν, π.χ. τῆς πλύσεως ρούχων. (Κ. Λ. Χφ. ἀρ. 2302, σ. 138).

⁴ Βλ. Δημ. Λουκοπούλου - Δημ. Πετροπούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 103.

⁵ Φ. Λ. Π. Α. Χφ. 566, σ. 5 (συλλ. Γεωργ. Χατζάκη, 1968).

Εικ. 1. Τὸ χελιδόνι εἰς Τσακήλι Ἄνατ. Θράκης. (Κ. Χουρμουζιάδου, Τὸ Τσακήλι Μετρῶν. Θρακικά, 11 (1939), 395, ἀρ. 12).

Εικ. 3. Τὸ χελιδόνι εἰς Κατσιδώνι Σητείας Κρήτης. (Συλ. Κέντρου Ἑλλην. Λαογραφίας, ἀρ. 130).

Εικ. 2. Χελιδονιστὰι εἰς Ἄγριανὴν Σεργῶν. (Φωτ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, 1967).

καλάμου ή επί κιβωτίου ή άλλου ξυλίνου στηρίγματος¹ (βλ. εικ. 1, 2, 3, 4), ώστε να δύναται η χελιδών αυτή δια νήματος, προσδεδεμένου επ' αυτής (εικ. 2, 4)² ή ήλου

Εικ. 4. Χελιδόνισμα εις Ἀγριανήν Σερρών.
(Φωτ. Γ. Ν. Αϊκατερινίδου, 1967).

(εικ. 3) επί τοῦ ὁποίου στηρίζεται, να τίθεται κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἄσματος εἰς περιστροφικὴν κίνησιν. Εἰς τὴν βορειοδυτικὴν Μακεδονίαν (Ἄρνισσα) ἡ ξυλίνη χελιδὼν τοποθετεῖται ἐπὶ ἐπιμήκους στενῆς σανίδος, τίθεται δὲ εἰς κίνησιν ἐναλλάξ ἡ οὐρὰ καὶ ἡ κεφαλὴ τοῦ πτηνοῦ δι' ἔκκρεμοῦς κάτωθεν τῆς σανίδος (βλ. εικ. 5). Τὸ ὁμοίωμα τῆς χελιδόνος εἰς τὴν περιοχὴν ταύτην, ὡς καὶ εἰς τὴν Ἀνατολικὴν Μακεδονίαν (βλ. εικ. 3, 4, 6) καὶ ἀλλαχοῦ καλύπτεται διὰ τεμαχίων χάρτου εἰς διάφορα χρώματα³. Εἰς Φολέγανδρον, μέχρι τοῦ 1830, ἀφοῦ ἐκαλύπτετο ἡ

χελιδὼν διὰ χρυσοχάρτου, περιεβάλλετο εἶτα καὶ διὰ πολυχρώμου μεταξωτοῦ μανδηλίου⁴. Εἰς τὸν νομὸν Σερρών (ἐπαρχία Βισαλτίας, συνοικισμοί: Δημητρίτσι, Ἄηδονοχώρι) «ὁ μάρτης» ἢ «ἡ μάρτα» (τὰ δίχρωμα κλωσμάτια: λευκὰ καὶ ἐρυθρὰ) προσδέονται ἐπὶ τῆς χελιδόνος, ἐγχειρίζονται δὲ περὶ τὸ τέλος τῆς ἐκτελέσεως τοῦ ἄσματος εἰς τὴν οἰκοκυρὰν πρὸς χρῆσιν, ὡς ἀναφέρεται ἀνωτέρω (σ. 15-16). (βλ. Κ. Α. Χφ. ἀρ. 2897, σελ. 143-145, 195, 441. ἀρ. 2779, σ. 19-20 κ.ά.).

Εἰς τὸ χωρίον Σιάνα Ρόδου τὰ παιδιά (μαθηταὶ) ἐξέρχονται ἀπὸ πρωίας εἰς τοὺς ἀγροὺς πρὸς συλλογὴν μαρτολούλουδων (μαργαριτῶν), ἀνθέων χαμαιμήλου καὶ τριανταφύλλων, τὰ ὁποῖα μεταφέρουν εἰς τὸ σχολεῖον. Διαπεροῦν ἐκεῖ μαργαρίτες εἰς νῆμα, δένουν «τὸν μάρτη» εἰς τὸν δάκτυλον, τὸ δ' ἀπόγευμα λαμβάνει χώραν ὁ ἀγεργὸς εἰς τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου. Εἰς τῶν μαθητῶν, ὁ πλειοδοτήσας ἐκ τῆς ὁμάδος εἰς καταβολὴν ποσοῦ φῶν, ὑποδύεται

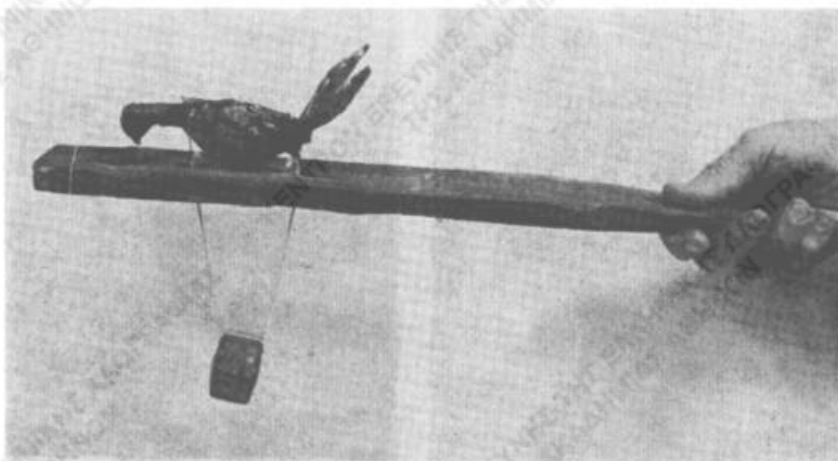
¹ Βλ. Φ. Α. Π. Α. Χφ. ἀρ. 315, σελ. 32 (συλλ. Κωνσταντίνος Χριστοδούλου. Λεοντάριον Καρδίτσης, 1968). Κ. Α. Χφ. 2897, ἐνθ' ἀν., σελ. 61, 440 (Ἄγία Παρασκευὴ καὶ Τερπνὴ Βισαλτίας Σερρών, 1964) κλπ.

² Βλ. καὶ Ἄγγ. Δευτεραῖον εἰς Ε. Α. Α., τόμ. 18/19 (1965/66), ἐν Ἀθ. 1967, σ. 256.

³ Βλ. εἰς Ε. Α. Α., τόμ. 13/14 (1960-61), ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 375. Ἐπίσης εἰς Δημητρίτσι Σερρών (Κ. Α. Χφ. 2897, σ. 143-45).

⁴ Κ. Α.: Ν. Γ. Πολίτου, Ὑλη, ἀρ. 3035 (συλλ. Ἄντων. Μαυρογένους, 1890).

τὸν Μάρτην, δηλ. στολίζεται οὗτος ὑπὸ τῶν λοιπῶν μαθητῶν καὶ μαθητριῶν εἰς τὴν κεφαλὴν, τοὺς ὤμους, τὸν λαιμὸν καὶ τὰς χεῖρας διὰ τῶν ἤδη ἠτοιμασμένων: στεφάνου, βραχιολίων ἐξ ἀνθέων, περιδεραιῶν καὶ ὄρμαθῶν ἐκ τῶν μαρτολούλουδων καὶ τριανταφύλλων, τὰ ὅποια ἔχουν συλλεχθῆ ἀπὸ πρωίας. Ἄλλὰ καὶ τὰ ὑπόλοιπα παιδιὰ τῆς ομάδος θέτουν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς στέφανον ἀπὸ μαρτολούλουδα, τριαντάφυλλον εἰς τὸ στῆθος, ἔξαροῦν ὄρμαθὸν ἀνθέων μὲ τριαντάφυλλον ἀπὸ τὸν λαιμόν, οὕτω δ' ἀνθοστολισμένα καὶ φέροντα εἰς χεῖρας

Εἰκ. 5. Τὸ χελιδόνι εἰς Ἄρμισσαν Πέλλης.

(Φωτ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, 1961. Ε. Λ. Α., τόμ. 13/14 (1960/61) σ. 376.
Συλλ. Κέντρου Ἑλλην. Λαογραφίας, ἀρ. 227)

καλαθίσκουσ, πλήρεις ἀνθέων, ἐκκινουῦν, ὅπως περιέλθουν τὰς οἰκίας τοῦ χωρίου καὶ τραγουδήσουν τὰ κάλαντα:

*Μάρτη, Μάρτη μου, καλὲ
καὶ Ἀπρίλη θανμαστὲ
ὅτι ἐμεῖς οἱ μαθητές...*

Οἱ ἀγείροντες μετὰ τὸ πέρας τοῦ ψεσματος πρὸ τῆς εἰσόδου τῆς οἰκίας εἰσέρχονται ἐντὸς αὐτῆς διασπείροντες ἐκ τῶν καλάθων μαρτολούλουδα ἐπὶ τοῦ διαπέδου ὄλων τῶν δωματίων καὶ πρὸς τὴν στέγην αὐτῶν.

Οἱ καλανδισταί, ἀφοῦ περιέλθουν οὕτω πάσας τὰς οἰκίας (εἰκ. 6), ἀκόμη καὶ τὰς τυχὸν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ ἀγερωμοῦ κλειστάς, ἀλλὰ κατοικουμένας, πρὸ τῆς εἰσόδου τῶν ὁποίων ρίπτουν λουλούδια, ἔρχονται τέλος εἰς τὸν οἶκον τοῦ διδασκάλου, ὅπως τραγουδήσουν καὶ ἐκεῖ τὰ κάλαντα, παραδώσουν δ' ἔτι ἐντὸς ἰδαι-

τέρου καλάθου και τὰ ἀβγά, τὰ ὁποῖα κατὰ τὸ ἔθος ἔχουν συλλέξει δι' αὐτόν¹.

Τὸ χελιδόνισμα (ἄσμα) τοῦτο ὑπὸ μορφὴν πλέον δρωμένου (ὃ ὑποδυόμενος τὸν Μάρτην ἔχει ὑποκαταστήσει τὴν περιφορὰν ὁμοιώματος χελιδόνος) καλεῖται

Εἰκ. 6. Τὸ χελιδόνισμα εἰς Σιτοχώρι Σερρῶν.

(Φωτ. Γ. Ν. Αἰκατερινίδου, 1967)

Εἰκ. 7. Τὸ χελιδόνι εἰς Νικιὸ Νισύρου.

(Φωτ. Ἄννης Παπαμιχαήλ, 1964)

ἐνταῦθα «κάλαντα»², ὡς καὶ εἰς ἄλλους τόπους, οἷον εἰς Κρήτην (ἐπαρχ. Μεραιμπέλλου) παλαιότερον³, Θεσσαλίαν (Καρδισσομαγούλα Καρδίτσας)⁴, Μακεδονίαν (Ἄνω Καμήλα Σερρῶν)⁵, εἰς Νίσυρον ἐπίσης κατὰ τοὺς παλαιότερους χρόνους, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ ἐν χρήσει σήμερον ἐνταῦθα ὀνόματος «καλαντήρα», διὰ τὸ θολοει-

¹ Φ.Λ.Π.Α. Χφ. 566, σ. 1-4 (συλλ. ὑπὸ Γεωργ. Χατζάκη, 1968).

² Βλ. ἐνθ' ἄν., σ. 1 «τὰ κάλαντα τοῦ Μάρτη».

³ Ἄ. Λογαριασάκη, Παλιὰ κάλαντα τοῦ Μάρτη. Δρῆρος 2 (1939), σ. 640-41.

⁴ «Τὴν Προυτουμαρτιά τὰ παιδιά τραγ'δᾶν τὰ κάλαντα καὶ λέν: Μάρτη, Μάρτη μου καλέ...» Φ.Λ.Π.Α. Χφ. 304, σ. 28 (συλλ. Γεωργίας Τσιγαρᾶ, 1967).

⁵ Τὰ παιδιά «γυρίζουν καὶ ψάλλουν τὰ κάλαντα' τὸ Μάρτη, ὅπως λένε». Κ.Λ. Χφ. 3132, σ. 7.

δὲς ἐξ ἀνθέων κατασκευάσμα (εἰκ. 7, 8), ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὁποίου τοποθετεῖται ὁμοίωμα χελιδόνος ἐκ ξύλου (εἰκ. 7, 8), ἐνίοτε καὶ τοῦ Λαζάρου (εἰκ. 9), πρὸς περιφορὰν κατὰ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου ὑπὸ παιδίων, τὰ ὁποῖα ἄδουν τὸ τραγούδι

Εἰκ. 8. Τὸ χελιδόνισμα εἰς Νικιὸ Νισύρου
(Φωτ. Ἄννης Παπαμιχαήλ, 1964)

Εἰκ. 9. Τὸ χελιδόνισμα εἰς Μανδράκι
Νισύρου. (Γ. Ν. Καζαβῆ, Νισύρου λαο-
γραφικά. Ν. Ὑόρκη 1940, σελ. 84 - 85).

τῆς «καλαντήρας», δηλ. τὸ χελιδόνισμα ἢ τὸ ἄσμα τῆς Ἀναστασεως τοῦ Λαζάρου¹. «Κάλαντα» ὅμως, ὡς γνωστόν, καλοῦνται εἰδικῶς τὸ ἄδόμενον κατὰ τὴν Πρωτο-
χροنيὰν ἄσμα τοῦ Ἁγίου Βασιλείου, ὡς γραμματικοῦ ἢ ζευγολάτου, καὶ τὰ ἀκο-
λουθοῦντα αὐτὸ εὐχαιτικὰ εἰς τὰ μέλη τῆς οἰκογενείας. Τὸ ὄνομα τοῦτο θὰ εἶχεν
ἐπικρατήσει εἰς λαϊκὴν χρῆσιν ἤδη ἀπὸ τῆς πρώτης βυζαντινῆς περιόδου², ὅτε
εἶχε διαμορφωθῆ ὁ ἑορτασμός μετὰ τὴν ἔννοιαν ταύτην, κυρίως τῶν καλανδῶν

¹ Γεωργ. Ν. Καζαβῆ, ἐνθ' ἄν., σ. 84 - 85. Βλ. καὶ εἰς Κ.Α. Χφ. 2892 σ. 583 - 84, (σουλ. Ἄννης Ἰ. Παπαμιχαήλ, Μανδράκι Νισύρου, 1964).

² Ἀ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, Δύο βυζαντινὰ κάλαντα. Λαογρ. Α' (1909), σ. 566, στ. 41.

(calendae), ἤτοι τῆς νομηνιας (πρωτομηνιας) τοῦ Ἰανουαρίου, ὡς ἀρχῆς τοῦ ἔτους.

Τῶν καλάντων τούτων (ἄσματος) τοῦ Ἰανουαρίου, τὰ τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου, περὶ τῶν ὁποίων ὁ λόγος, φαίνονται παλαιότερα, ἔχοντα καὶ ταῦτα ὁμοίως θέσιν Πρωτοχρονιάτικου ἄσματος, δεδομένου ὅτι εἰς τὸ παλαιότατον ρωμαϊκὸν ἡμερολόγιον, ὡς ἐκτίθεται κατωτέρω, τὸ ἔτος ἤρχιζεν ἀπὸ τῆς πρώτης Μαρτίου. Ἡ ἔννοια αὕτη, δηλ. ἄσματος Πρωτοχρονιάς, ὑπάρχει εἰς τὴν παραλλαγὴν τοῦ χελιδονίσματος ἐκ Φολεγάνδρου, ἐν χρήσει μέχρι τῶν μέσων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ἡμέρα τῆς α' Μαρτίου σχετίζεται πρὸς τὴν «καλοχρονιάν».

«Χαίρης καὶ Πρωτομαρτιά

νά' ρχη (= νὰ ἔλθη) καὶ καλοχρονιὰ» (στ. 6-7) (βλ. κατωτέρω).

Περὶ τοῦ χελιδονίσματος εἰς τοὺς νεωτέρους Ἑλληνας¹ ἀναφέρεται τὸ πρῶτον κατὰ τὸν 18^{ον} αἰῶνα, ὡς ἀπαντῶντος εἰς τὴν Ρόδον, ὑπὸ τοῦ γάλλου Pierre Augoustin de Guys εἰς τὸ περιηγητικὸν ἔργον του Voyage littéraire de la Grèce, ou lettres sur les Grecs anciens et modernes, avec un parallele de leurs moeurs, τόμ. Α' σ. 214-215, ἔκδ. γ', Paris, 1783². Ὁ Cl. Fauriel κατόπιν περιέλαβε παραλλαγὴν τοῦ ἄσματος ἐκ Βάλτου εἰς τὴν συλλογὴν του Ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν (τόμ. II, 1825, σελ. 256, 247)³, ἀναφέρει δ' ἔτι εἰς τὴν προτασσομένην εἰσαγωγὴν (τόμ. I, 1824, σελ. XXVIII, CIV - CV)⁴ περὶ

¹ Τὸ ἔθιμον τοῦ χελιδονίσματος σημειοῦμεν ὅτι ἀπαντᾷ διαδεδομένον καὶ βορείως τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου, εἰς τὴν Βουλγαρίαν τὴν 1 Μαρτίου, τὴν Γιουγκοσλαβίαν τὴν 9 Μαρτίου α), ἀνατολικῶς εἰς τὸν λοιπὸν σλαβικὸν κόσμον, εἰδικώτερον δὲ εἰς τὸν ρωσικὸν λαόν, ὁ ὁποῖος χαιρετίζει κατ' ἔθος τὴν ἐπάνοδον τῆς ἀνοιξέως τὴν 1 ἢ 9 ἢ 25 Μαρτίου δι' ἄσμάτων, ἀναπτομένων πυρῶν, εἰς τὴν Οὐκρανίαν δὲ καὶ διὰ τῆς περιφορᾶς ὁμοιώματος χελιδόνος ἐκ ξύλου β), εἶτα καὶ δυτικώτερον εἰς τὴν μέσην Εὐρώπην (Γερμανίαν) καὶ νοτιώτερον εἰς τὴν περιοχὴν τῶν Ἀλπεων καὶ τὴν Ἰταλίαν γ).

α) *Wald Liungman*, Traditionswanderungen Euphrat - Rhein. Teil II, Helsinki 1938, σ. 489, 1111 (FF. C. No 119). *E. Schneeweiss*, Serbokroatische Volkskunde, Teil I, 1961, σ. 31. β) *W. Liungman*, ἔνθ' ἄν., σ. 1112. γ) Βλ. *J. Grimm*, Deutsche Mythologie, Bd II, σ. 635-37. *Taylor*, Schwalbe. Handw. d. deut. Abergl. Bd VII (1935/36), σ. 1391 ἔξ. *W. Liungman*, ἔνθ' ἄν., σ. 1112 ἔξ.

² Βλ. παρατηρήσεις εἰς τὴν μελέτην τοῦ *Στεφ. Ἡμέλλου*, Λαογραφικαὶ εἰδήσεις παρὰ τῷ γάλλῳ περιηγητῇ P. Aug. de Guys. E. A. A., τόμ. 13/14 (1960/61), ἐν Ἀθῆναις 1962, σελ. 241.

³ *Chants populaires de la Grèce moderne*. Βλ. καὶ εἰς μετάφρ. ὑπὸ Ἀπ. Χατζημμανουήλ, Ἀθῆναι 1956, σ. 274-77.

⁴ Βλ. καὶ Ἀπ. Χατζημμανουήλ, ἔνθ' ἄν., σ. 17-18.

τῆς εὐρυτάτης διαδόσεως αὐτοῦ εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον καὶ τῆς ἐπιβιώσεως εἰς τοῦτο τοῦ ἀρχαίου χελιδονίσματος εἰς Ρόδον, τοῦ ὁποίου τὸ κείμενον διέσωσεν ὁ Ἀθήναιος (Δειπνοσ. Η' 60 (p. 360 c)).

Β.— Αἱ παραλλαγαὶ τοῦ ἄσματος, ὅσαι ἐδημοσιεύθησαν μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Cl. Faugiel ὑπὸ διαφόρων συλλογῶν, ὡς ὑπὸ τοῦ Theod. Kind (1833)¹ καὶ ἄλλων, συγκεντρωθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Arg. Passow περιελήφθησαν εἰς τὸ ἔργον αὐτοῦ: Τραγούδια ρωμαϊκά. *Popularia carmina Graeciae recentioris*, Lipsiae 1860, ἀρ. 305-309. Νεωτέρα ἔκδοσις τούτων μετ' ἄλλων δημοσιευθέντων μετὰ τὸ 1860, ἐν συνόλῳ 13, ἐγένετο τῷ 1872 ὑπὸ τοῦ Νικ. Γ. Πολίτου εἰς τὸ περιοδ. Νεοελληνικά Ἀνάλεκτα, τόμ. Α' (1870/72), σ. 354-368². Ἐκτοτε διὰ τῆς συστηματικωτέρας συλλογῆς λαογραφικῆς ὕλης μεθ' ἧς καὶ ἄσμάτων, μετ' αὐτῶν δὲ καὶ τοῦ χελιδονίσματος, ὡς κειμένου, ἐγένοντο καταγραφαὶ αὐτοῦ³ ἐκ πλείστων ἑλληνικῶν τόπων, οὕτω δ' αἱ μέχρι σήμερον συγκεντρωθεῖσαι παραλλαγαὶ εἰς τὸ ἀρχεῖον ἄσμάτων τοῦ Κέντρου Ἑλλην. Λαογραφίας συμποσοῦται εἰς 160, αἱ δὲ εἰς τὸ ἀρχεῖον τοῦ Φροντιστηρίου Λαογραφίας τοῦ Πανεπιστημίου εἰς 4, προερχόμεναι τοπικῶς, ὡς κατωτέρω.

α) Πελοπόννησος.

Ἀχαῖα - *Ἥλις*. Κ. Λ. Χφ. 2268, σ. 864 (συλλ. Χ. Κορύλλου, 1926).

Ξηροχώριον Ἀχαΐας. Κ. Λ. Χφ. 1968, σ. 41 (συλλ. Γεωργ. Παπαδημάκη, 1953).

Καρδαμύλη Λακωνίας. *Φαίδ. Κουκουλέ*, Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός, τόμ. Α' Π, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 10, σημ. 5.

Μάνη. α) Πανδώρα, 20 (1869-70), σ. 112. β) Κ. Λ. Χφ. ἀρ. 334, σ. 169-171, ἀρ. 13 (συλλ. Νεστορίδου).

Μεσσηνία. *Φαίδ. Κουκουλέ*, ἐνθ' ἄν., σ. 10, σημ. 5.

β) Στερεὰ Ἑλλάς.

Ἀθῆναι. Λαογρ. 6 (1917), σ. 277-78.

¹ Τραγούδια τῆς νέας Ἑλλάδος, ἔθνικὰ καὶ ἄλλα... Neugriechische Poesien, ungedruckte und gedruckte... Leipzig 1833, σ. 12, ἀρ. VII. Βλ. καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἐν Ε. Λ. Α., 8 (1953/54), ἐν Ἀθήναις 1957, σ. 111.

² Ἐνταῦθα καὶ ἡ παλαιότερα περὶ τοῦ ἄσματος βιβλιογραφία.

³ Ἀντιστοίχως καὶ τῆς μουσικῆς αὐτοῦ, ὡς κατωτέρω. Σημειωτέον ὅτι ἐπραγματοποιήθη καὶ κινηματογράφησις τοῦ ἐθίμου μετ' ἠχογραφήσεως τῆς μελωδίας τοῦ ἄσματος τῷ 1967 εἰς τὰ χωρία Ἀγριανὴ καὶ Σιτοχώριον τοῦ νομοῦ Σερρών. (Βλ. Κ. Λ. Χφ. 3168, σ. 36-37 καὶ ἀρ. ταιν. 1076 B4 (ἀρ. εἰσ. μουσ. 14517). Ἄρ. κινηματογρ. ταιν. 48-49.

Λεβάδεια. Κ. Λ. Χφ. 1358, σ. 97 - 98 (συλλ. Μ. Λιουδάκη, 1939).

Ἄγ. Γεώργιος Παρνασσίδος. Κ. Λ. Χφ. 1692, σ. 52 (συλλ. Εὐθ. Γούβαλη).

Ἀγόριανη Παρνασσίδος. Ειρήνης Σπανδωνίδου, Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης (Παρνασσού), Ἀθήναι 1939, σελ. 95, ἀρ. 169, σ. 354 - 355.

Ναυπακτία. Δημ. Ἀγγελίδου, Φιλολογικά, ἦτοι χελιδόνισμα' περὶ ἐπιστολικῶν τύπων κλπ., ἐν Ἀθήναις 1897, σελ. 24 - 25.

Βάλτος Ξηρομέρου. Cl. Fauviel, Chants populaires de la Grèce moderne, tome I, a Paris 1825, p. 247, 256 (= *D. H. Sanders*, Das Volksleben der Neugriechen, Mannheim 1844, σ. 106 ἀρ. Α καὶ ἐν σελ. 130 - 31).

Εὐρυντανία (Βράχα). Κ. Λ. Χφ. ἀρ. 1435, σ. 11 (συλλ. Ἰ. Ράγκου, 1939).

γ) Εὐβοία.

Κάρυστος. Κ. Λ. Χφ. 432, σελ. 83, 59 = *Εὐαγγ. Παπαχατζῆ*, Δοκίμιον τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος Καρύστου καὶ τῶν πέριξ, ἐν Ἀθήναις 1915, σελ. 54, 59.

δ) Θεσσαλία.

Arn. Passow, Τραγούδια ρωμαίικα. Popularia carmina Graeciae recentioris, Lipsiae MDCCCLX, ἀρ. 307α (σ. 227 - 28).

Ἐφημ. Βραδυνή, φύλλ. ἡμερ. 28 Νοεμβρίου 1929.

Τίναβος. Ἀχιλλ. Τζαρτζάνου, Θεσσαλικά Τυρνάβου. Θεσσαλικά Χρονικά, τόμ. Β' (1931), σ. 106. (Ἐπφδικὸν ἄσμα, διάφορον τοῦ χελιδονίσματος).

Μαρίνου Π. Βρεττοῦ, Ἐθνικὸν Ἡμερολόγιον τοῦ δισέκτου ἔτους 1868, σ. 109 - 111.

Th. Kind, Neugriechische Poesien, 1833, σ. 12 ἀρ. VII. = *Arn. Passow*, ἐνθ' ἄν., ἀρ. 307 (σ. 226 - 27).

Χ. Χριστοβασίλη, Ἡ Χελιδόνα τοῦ Μαρτίου (ἐν Καραγκουναῖ Θεσσαλίας). Ἐθνικὴ Ἀγωγή, ἔτ. 1899, σ. 95.

Ξιρονέριον Καρδίτσης. Κ. Λ. Χφ. 3186, σ. 30 - 31 (συλλ. Ε. Ἰ. Κουκουλέτσου 1952).

Καρδιτσομαγούλα Καρδίτσης. Φ. Λ. Π. Α. Χφ. 304, σ. 27 - 29 (συλλ. Γεωργίας Π. Τσιγαρᾶ, 1968).

Λεοντάριον Καρδίτσης. Φ. Λ. Π. Α. Χφ. 315, σ. 32 - 33 (συλλ. Κωνστ. Π. Χριστοπούλου, 1968).

Παλαμᾶς Καρδίτσης. Φ. Λ. Π. Α. Χφ. 311, σ. 49 (συλλ. Εὐτυχίας Χαλβατζάρα, 1968).

Ἐλασσῶν (Λυκούδι). Κ. Λ. Χφ. 1975, σ. 90 (συλλ. Ἀθ. Παπανικολάου, 1953):

Ἐλασσών (Χάσια). Κ. Λ. Χφ. 981α, σ. 5, ἀρ. 4. Χφ. 981γ, σ. 1157 (συλλ. Δημ. Λουκοπούλου, 1934).

ε) **Ἡπειρος.**

Κ. Λ. Ν. Γ. *Πολίτου*, Ὕλη, ἀρ. 2723 (συλλ. Π. Λάμπρου, 1850).

Γεωργ. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἡπειρον δημοτικῶν ἀσμάτων, ἐν Ἀθήναις 1866, σ. 191, ἀρ. 2, 3.

Π. Ἀραβαντινοῦ, Συλλογὴ δημοδῶν ἀσμάτων τῆς Ἡπείρου, ἐν Ἀθήναις 1880, σ. 261, ἀρ. 442.

Ἰωάννινα. Δημ. Σαλαμάγκα, Μάρτη κὶ Μάρτη. Ἡπειρωτ. Ἑστία, ἔτ. Β' (1952), σ. 263 - 65. Δ' (1955), σ. 808 - 812.

Ζαγόριον. Κ. Λ. Χφ. 1572, σ. 159, ἀρ. 208 (συλλ. Ἀ. Παπακώστα, 1940).

Κόνιτσα. Κ. Λ. Χφ. 1903 Β, σ. 123 (συλλ. Δημ. Οἰκονομίδου, 1953).

Θεσπρωτία. Κ. Λ. Χφ. 53, σ. 148, ἀρ. 20.

Πάργα. Ἐφημ. «Βραδυνή», φύλλ. τῆς 28 Νοεμβ. 1929.

στ) **Μακεδονία (Δυτικὴ).**

Πολύλακος Βοΐου. Κ. Λ. Χφ. 1766, σ. 6 (συλλ. Ἰω. Τζημοπούλου 1952).

Ἄρμισσα, Ἀγ. Ἀθανάσιος καὶ Σωσάνδρα Πέλλης. Κ. Λ. Χφ. 2394 (συλλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, 1961), σελ. 89·90, 176, 309'.

Σαρακηνοί, Λουτράκι καὶ Μαργαρίτα Πέλλης (τὴν 9 Μαρτίου). Κ. Λ. χφ. 2394, σελ. 212, 407, 425, 460¹

Κιρκάσιοι (Ἀγ. Τριάς) Ἡμαθίας. Κ. Λ. Χφ. 1815, σ. 93 (συλλ. Ἡλία Τύμπα, 1953).

Ἁγία Βαρβάρα Βεροίας (πρόσφ. ἐκ Στενιμάχου). Κ. Λ. Χφ. 1820, σ. 3-4 (συλλ. Ν. Καρασταμάτη, 1953).

Καστορία (Καστανόφυτον). Βλ. εἰς Ε.Λ.Α., τόμ. Ε' (1945'49), ἐν Ἀθήναις 1951, σ. 36.

ζ) **Μακεδονία (Κεντρικὴ καὶ Βόρειος).**

Λαγινὰ Θεσσαλονίκης. Κ. Λ. Χφ. 1879, σ. 4 (συλλ. Βασ. Ζαχαριάδη, 1953).

Δοξᾶτον. Παρνασσός, τόμ. Γ' (1879) σ. 956-57.

* *G. F. Abbot* ἐν *Athenaeum*, ἀρ. 3755, σ. 460-63 (30 Σεπτ. 1899).

¹ Πρβλ. καὶ Γ. Κ. Σπυριδάκη, Ἐκθεσις λαογραφικῆς ἐρεῦνης εἰς περιοχὰς τοῦ νομοῦ Πέλλης (Μακεδονίας) (29 Ἰουν. - 18 Ἰουλ. 1961). Ε. Λ. Α., τόμ. 13/14 (1960/61), ἐν Ἀθήναις 1962, σ. 375-76.

Λακκοβίγια. G. F. Abbot, *Macedonian Folklore*, Cambridge 1903, σ. 18 (= Μακεδ. ημερολόγιον, ἔτ. Ε' (1912) σ. 84).

Ρουμλούκι (Γιδᾶς, Ἀγκαθιά, Νησέλλι καὶ Νεόκαστρον) Ἡμαθίας. Κ. Λ. Χφ. 984 Β-Γ', σελ. 430, 468, 470-71, 902-904 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου, 1935).

Ρουμλούκι. Θ. Παπαθανασίου, Σύμμεικτα λαογραφικά ἐκ Ρουμλουκίου. Μακεδονικά, Β' (1941/52), σ. 354.

Λαγκαδᾶς. Νίκων Β. Κοσμᾶ, Ὁ Λαγκαδᾶς. Ἱστορία - λαογραφία. Θεσσαλονίκη 1968, σ. 88.

Στενίμαχος. Φιλήμονος Τζυμπάση, Λαογραφικά - Γλωσσικά Στενιμάχου. Ἀρχεῖον Θρακ. Λαογρ. Θησαυροῦ, 12 (1945-46), σ. 170.

Μελένικον. G. F. Abbot, ἔνθ' ἂν., σ. 47 (ἄσμα γενικῶς εἰς χελιδόνα οὐχὶ χελιδόνισμα).

Μελένικον. Πέτρ. Σπανδωνίδη, Μελένικος, ὁ νεκρὸς Μακεδονικὸς Ἀκρίτας. Θεσσαλονίκη 1930, σ. 63 (ζ - η).

η) Χαλκιδική.

Βυζαντινὰ Χρονικά. Peterburg, τόμ. 3, 1896, σ. 205.

Ἀρναία. Κ. Λ. Χφ. 1805, σ. 24 (συλλ. Μαυρ. Παπαθανασίου, 1952).

— Κ. Λ. Χφ. 2232, σ. 2 (συλλ. Μαυρ. Παπαθανασίου, 1949).

— Βασ. Κυπαρίσση, Τραγούδια τῆς Χαλκιδικῆς, Θεσσαλονίκη 1940, σ. 1-2, ἀρ. 4-5.

θ) Μακεδονία (Ἀνατολική).

Συνοικισμοὶ νομοῦ Σερρών: α) Κ. Λ. Χφ. 2897 (συλλογὴ Σωτ. Α. Φάσσα, 1964) ἐπαρχία Βισαλτίας: Ἅγιος Δημήτριος (σ. 54), Ἁγία Παρασκευὴ (σ. 61), Δάφνη (σ. 138), Δημητρίτσι (σ. 143-45), Θερμὰ (σ. 195-96), Λαγκαδίον (σ. 247), Λιγαριὰ (σ. 269), Νιγρίτα (σ. 327), Τερπνὴ (440-41, 458), Χουμνικὸ (σ. 547).

β) Κ. Λ. Χφ. 2761 (συλλογὴ Γ. Αἰκατερινίδου, 1963): Νέον Σούλι (σ. 262-63, 442), Ἅγιον Πνεῦμα (σ. 316), Μανδήλιον (σ. 387), Παλαικώμη (σ. 191, 423), Λευκοθέα (σ. 391), Ἀναστασία (σ. 81-82), Ἐμμ. Παπᾶς (σ. 323-24), Ροδολεῖβος (σ. 414), Πρώτη (σ. 403-404).

γ) Κ. Λ. Χφ. 2762 (συλλ. Γ. Αἰκατερινίδου, 1963): Μικρὸ Σούλι (σ. 11-12, 220-21), Κορμίστα (σ. 96-97), Ἀλιστράτη (σ. 187), Ἁγιοχώρι (σ. 176-77).

δ) Κ. Λ. Χφ. 2763 (συλλ. Γ. Αἰκατερινίδου, 1963): Νιγρίτα (σ. 28-29).

ε) Κ. Λ. Χφ. 2779 (συλλογὴ Γ. Αἰκατερινίδου, 1963): Ἀηδοκώρι (σ. 19-20), Μελενικίτσι (σ. 102-103), Σησαμὰ (σ. 205-206), Βαμβακόφυτον (σ. 165-66).

Ἐηρότοπος Ὁρεινῆς. Κ. Λ. Χφ. 3150, σ. 17 (συλλ. Ἰω. Ἀδαμοπούλου, Κωνστ. Παπαδημητρίου, Γεωργ. Μέριμγκα, 1966).

- Πρώτη*. Κ. Λ. Χφ. 2939, σ. 82-83 (συλλ. Δεσπ. Παπαδοπούλου, 1965).
Κάτω Όρεινή. Κ. Λ. Χφ. 2946, σ. 47 (συλλ. Γ. Αϊκατερινίδου, 1965).
Ήδελφικόν. Κ. Λ. Χφ. 3129, σ. 8 (συλλ. Αϊκατ. Ήθανασιάδου, 1964-65).
Ήνω Καμήλα. Κ. Λ. Χφ. 3132, σ. 7-8 (συλλ. Σ. Ήλεξιάδου - Λ. Μπακάλη, 1965).
Κάτω Καμήλα. Κ. Λ. Χφ. 3141, σ. 5 (συλλ. Δημ. Καταράκη-Ήλένης Ρήγα-Ήλ. Τσικούρη-Ήδ. Ήνδρούτσου, 1965-1966).
Σιτοχώρι. Κ. Λ. Χφ. 3168, σ. 77-78, 106-107 (συλλ. Γ. Αϊκατερινίδου, 1967).
Ήγριανή. Κ. Λ. Χφ. 3168, σ. 36-38 (συλλ. Γ. Αϊκατερινίδου, 1967).
Νέον Σούλι (πρώην Σουμπάσκιοι). *Γαβριήλ Κοντιάδου*, Λεύκωμα τοῦ Σουμπάσκιου, χωρίου τῆς περιφερείας Σερρών. Θεσσαλονίκη 1925, σ. 26.
Σέρραι: Σερραϊκά Χρονικά, τόμ. Α΄ (1953), σ. 134-152.

ι) Θράκη.

Φιλιπούπολις (19ος αἰ.): α) Ήναστασίου Γεωργιάδου Λευκίου, Ήνατροπή τῶν δοξασάντων, γραψάντων κλπ., ἐν Ήθήναις 1843, σ. 26, 28. β) Κ. Λ. Χφ. 965, σ. 154, 206-207 (συλλ. Μυρτ. Ήποστολίδου) = Ήρχεῖον Θρακ. Γλωσσ. καὶ Λαογρ. Θεσ., Α΄ (1934/35), σ. 224-225. γ) Βλ. Γ. Σκορδέλην ἐν Πανδώρα, ΧΙ (1860/61) σ. 450-451.

Σουφλί (Κιουπλιά). Κ. Λ. Χφ. 2115, σ. 5-6 (συλλ. Ήλισ. Κωστίδου, 1954).

Μέτραι Ήνατ. Θράκης. Κ. Λ. Χφ. 1431, σ. 22. = † Καλ. Χουρμουζιάδου, Τὸ παιδίον εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἐπαρχίαν Μετρῶν καὶ Ήθύρων. Ήρχ. Θρακ. Γλωσσ. καὶ Λαογρ. Θεσσαυροῦ, 7 (1940/41) σ. 102, ἀρ. 38. = Γ. Μέγα, Ζητήματα Ήλληνικῆς Λαογραφίας, Ε. Λ. Α., τόμ. Ε΄ (1945/49), ἐν Ήθήναις 1951, σ. 22.

Μέτραι - Νεοχώριον. Ήγγ. Μετρηνοῦ, Τὸ ψεμμα τῆς χελιδόνος, Θρακικὴ Ήπετηρίς, ἔτ. Α΄ (1897), σ. 166-68.

**Μέτραι - Ε. Χουρμουζιάδου*, Θρακικὰ ἔθιμα. Ή χελιδόνα. (Πόντος ἐν Μερζιφόν 1914).

Μέτραι (Τσακῆλι) Ήνατ. Θράκης. Θρακικά, 9 (1938), σ. 312-13.

Μέτραι (Τσακῆλι). Κ. Χουρμουζιάδου, Τὸ Τσακῆλι τῶν Μετρῶν. Θρακικά 11 (1939), σ. 395.

Μάλαρα (Δογάνκιοι καὶ Ρέμπιτς) Ήνατ. Θράκης. Θρακικά, 6 (1935), σ. 368.

Κεσάνη, Μάλαρα Ήνατολ. Θράκης. Βλ. Σ. Μανασσεῖδην ἐν περιοδ. «Ή ἐν Κων/πόλει Ήλλην. Φιλολ. Σύλλογος», 9 (1874/75), σ. 342 (ἄδεται τὴν 25 Μαρτίου).

Πέτρα. (πρόσφ. εις Μονοκκλησιά Σερρών). Κ. Λ., Χφ. 3147, σ. 11 (συλλ. Μαρίας Πλουμάκη, 1966).

Γανοχώρια. Κ. Λ., Χφ. 2003, σ. 6. (συλλ. Κυρ. Βαφειδή, 1954).

(Πρόσφυγες ἐξ Ἐνατ. Θράκης εἰς Κουμαριά Σερρών). Κ. Λ. Χφ. 3145, σ. 5 (συλλ. Τασίας Μανδάλου κ. ἄ., 1966).

Τζετώ. Ἑλληνικῆς Σταμούλη - Σαραντῆ, Δημοτικὰ τραγούδια τῆς Θράκης, Θρακικά 11 (1939), σ. 21-22.

Κωνσταντινούπολις (νῆσοι). Σκαρλάτου Βυζαντίου, Λεξικὸν τῆς καθ' ἡμᾶς Ἑλληνικῆς διαλέκτου, ἔκδ. γ'. Ἐν Ἀθήναις - Ἐν Κων/πόλει 1874. Βλ. ἐν λ. χελιδόνα. Πρβλ. καὶ Ν. Γ. Πολίτην εἰς Νεοελλ. Ἀνάλ. Α' (1870/72), σ. 354, σημ. 1. ια) **Λέσβος.**

1) *G. Georgakis et Léon Pineau,* Le Folk-Lore de Lesbos. Paris (1894), σ. 355. (Χαιρετισμὸς πρὸς τὴν χελιδόνα, ὡς ἔθιμον).

2) Σπ. Ἀναγνώστου, Λεσβιακά, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 212 - 213. (2 ἄσματα ἄδονται τὴν Κυριακὴν τῶν Βαΐων).

3) Παν. Νικίτα, Τὸ Λεσβιακὸ μνηολόγιον, τόμ. Α', Μυτιλήνη 1953, σ. 61. (χωρὶον Μανταμάδος).

ιβ) **Σάμος.**

Ἐπαμειν. Ἰ. Σταματιάδου, Σαμιακά, τόμ. Ε', ἐν Σάμῳ 1887, σ. 380 - 81.
Μαυρατζαῖοι. Κ. Α., Χφ. 1428, σ. 40, ἀρ. 9 (συλλ. Ν. Δημητρίου. Μαυρατζαῖοι, 1939).

ιγ) **Φολέγανδρος.**

Κ. Α. Ν. Γ. Πολίτου, Ὀγλη, ἀρ. 3035 (συλλ. Ἀντων. Μαυρογένους 1890).

ιδ) **Νίσυρος.**

Γεωργ. Ν. Καζαβῆ, Νισύρου λαογραφικά, Νέα Ὑόρκη 1940, σ. 85.
Κ. Α., Χφ. 2892, σ. 583 - 84 (συλλ. Ἀννης Παπαμιχαήλ. Μανδράκι Νισύρου, 1964).

ιε) **Χάλκη.**

Sam. Baud - Bouy, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 272.

Δωδεκανησ. Ἐπιθεώρησις, τόμ. Β' (1948), σ. 117. (Ἄρρεν παιδίον στολισμένον δι' ἀνθέων καὶ ἄλλων κοσμημάτων παριστάνει τὸν Μάρτην).

Κ. Α. Χφ. ἀρ. 2892, σ. 752 - 53 (συλλ. Ἀννης Παπαμιχαήλ, Χάλκη 1964).

ιστ) **Ρόδος.**

Σάλακος. Ἀναστ. Ἀναστασιάδου, Ἑορτὴ ἐπὶ τῇ πρώτῃ τοῦ ἔαρος ἐν Ρόδῳ. Φόρμιγξ, περ. Β', ἔτ. ΣΤ' (Η'), 1910, ἀρ. 5 - 6, σ. 4 - 5. Κ. Α. Χφ. 1568, σ. 417 (συλλ. Χριστ. Παπαχριστοδούλου, Ρόδος 1953). Χριστ. Παπαχριστοδούλου, Λαογραφικά σύμμεικτα Ρόδου, Λαογραφ. 21 (1963), σ. 194 - 195.

Ρόδος (πόλις). Χρ. Παπαχριστοδούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 195.

Σιάνα. Ἀναστ. Βρόντη, Τῆς Ρόδου παραδόσεις καὶ τραγούδια, ἐν Ρόδῳ, 1930, σ. 97. Τοῦ Ἀβτοῦ, Ροδιακά Λαογραφικά, τόμ. Β', Ρόδος 1950, σ. 57 - 58, ἀριθ. 4 - 5. Χρ. Παπαχριστοδούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 194, Sam. Baud - Bouy, ἐνθ' ἄν., σ. 73 - 74. — Φ. Α. Π. Α., Χφ. ἀρ. 566, σ. 2 (συλλ. Γεωργ. Χατζάκη, 1968).

Μονόλιθος. Χρ. Παπαχριστοδούλου, ἐνθ' ἄν., σ. 194.

Γερασ. Δ. Δρακίδου, Ροδιακά, Ἀθήναι 1937, σ. 17.

Κ. Ν. Κωνσταντινίδη, Ἀθηναῖ Λυδία, Ἀλεξάνδρεια 1936, σ. 35 - 36.

Δωδεκανησ. Ἐπιθεώρησις, ἔτ. Β' (1948) σ. 117 (συλλ. Πέτρ. Καλονάρου).

ιζ) **Μεγίστη (Καστελλόριζον).**

Κ. Λ. : *N. Γ. Πολίτου*, "Υλη ἀρ. 2232 (συλλ. Ἀχιλλ. Διαμαντάρα).

ιη) **Κρήτη.**

Νικηθιανός, ἐπαρχ. Μεραμβέλλον. Ἀ. Λογαριαστιάκη, Παλιὰ Κάλαντα τοῦ Μάρτη, Δρῆρος 2 (1939), σ. 640-641.

Κατσιδώνι ἐπαρχ. Σητείας (παλαιότερον τοῦ ἔτους 1890). Κ. Λ. (Βιβλίον εἰσαγωγῆς λαογρ. ἀντικειμένων, ἀρ. 130).

ιθ) **Κέρκυρα.**

N. Tomaseo, *Canti popolari Toscani, Corsi, Illicici, Graeci*. Tom. III, Venezia 1842, σ. 280 = *Arn. Passow*, *Popul. carmina*, σ. 226 ἀρ. 306.

Γ.—Ἐκ τῶν ὡς ἄνω παραλλαγῶν παρατίθενται αἱ κάτωθι πλέον ἀντιπροσωπευτικαὶ τοῦ ἄσματος.

Α΄.

<p>Ἦρθεν, ἦρθε χελιδόνα,
ἦρθε κι ἄλλη μελιθόνα·
κάθησε καὶ λάλησε,
καὶ γλυκὰ κιλάθησε.</p> <p>5 Μάρτη, Μάρτη μου, καλέ,
καὶ Φλεβάρη, φοβερέ,
κι ἂν φλεγίσης, κι ἂν τσικνίσης,
καλοκαίρι θὰ μυθρίσης·
κι ἂν χιονίσης, κι ἂν κακίσης,</p> <p>10 πάλιν ἄνοιξιν θ' ἀνθίσης.
Θάλασσαν ἐπέρασα
καὶ στεριά δὲν ξέχασα·
κύματα κι ἂν ἔσχισα,
ἔσπειρα, ἔκονόμησα,</p> <p>15 ἔφνυγα κι ἀφήκα σῦκα
καὶ σταυρόν καὶ θημωνίσταν,
κ' ἦρθα τώρα κ' ἠῦρα φύτρα,</p> | <p>κ' ἠῦρα χόρτα, σπάρτα, βλίτρα,
βλίτρα, βλίτρα· φύτρα, φύτρα.</p> <p>20 Σὺ, καλὴ νοικοκυρά,
ἔμπα ἔς τὸ κελλάρι σου
φέρ' ἄβγα περδικωτά,
καὶ πουλιὰ σαρακοστά.
δῶσε καὶ μιὰν ὀρνιθίτσα</p> <p>25 φέρε καὶ μιὰ κουλουρίτσα.
Ὄρτισεν ὁ δάσκαλος,
καὶ ὁ Θεὸς ποὺ τὰ ἔδωκε,
ν' ἀγοράσωμεν ὄχτώ,
νὰ πουλοῦμεν δεκοχτώ·</p> <p>30 νὰ κερδαίνωμεν τριάντα,
διάφορα ἰ μεγάλα πάντα·
καὶ εἰς τὸ σπίτι καὶ ἔς τὴ Χώρα
μέσα ἔδῳ ποῦ ἔρθαμε τώρα.
Μέσα ἔγειά, μέσα χαρά</p> |
|---|--|

¹ κέρδη.

35 ὅς τὸν ἀφέντην, ὅς τὴν κυρά·
ὅς τὰ παιδιὰ καὶ ὅς τοὺς γονεῖς,
ὅς ὄλους τοὺς συγγενεῖς.

Μέσα Μάρτης· ἔξω φύλλοι·
ἔξω ὄχτροί, σᾶς τρωῶν· οἱ σκύλοι.

(*Att. Passow*, σελ. 227 - 28, ἀρ. 307α)

40 Μέσα φίλοι, μέσα ὄφθῆνια,
καὶ χαρές, χοροί, παιγνίδια.
καὶ ἐφέτος καὶ τοῦ χρόνου
καὶ τοῦ χρόνου καὶ ἄλλα χίλια.

B'.

Χαῖρε, χαῖρε, χαῖρε, τίμει σταυρέ·
καύχημα Χριστιανῶν,
ὄδηγέ ἀμαρτωλῶν·

χαίρης πάντων τῶν πιστῶν

5 ν' ἀνέβης εἰς τὸν οὐρανόν·

χαίρης καὶ Πρωτομαρτιά

νά ὄρη καὶ καλοχρονιά,

νά γενοῦν πολλὰ σιτάργια,

νά γεμώσουνε τ' ἀμπόργια·

10 νά γενοῦν πολλὰ κρασιά

νά γεμώσουν τὰ βουτζιά·

νά γενοῦν πολλὰ ἄρνια

γιά νά σφαγοῦν τὴν Λαμπρά·

νά γενοῦν πολλὲς μυζήθρες

15 γιά νά βάζουσι στὶς πίττες·

νά γενοῦν πολλὰ ὄρνιθια

μετὰ τοῦ Θεοῦ βοήθεια·

νά γενοῦν πολλὲς ἐντράδες¹

νά χοντραίνουσι οἱ κεράδες·

20 μαγερέματα² πολλὰ

στὸ μαγέρευμα καλά.

Μάρτις μᾶς ἦλθεν·

καλῶς μᾶς ἦλθεν·

ἢ γῆς μυρίζει,

25 τὰ δένδρα ἀνθοῦσι.

Ὁ ἥλιος λάμπει,

τὸ φῶς εἰσέβη

κ' ἢ χελιδόνα μας ἔκεῖ γυρίζει

καὶ τὰ πουλάκια τῆς κιλαδοῦνε.

30 Ὁξω φύλλοι, ποντικοί.

μέσα Μάρτης καὶ χαρὰ

καὶ ἢ κερά ἢ Παναγιά.

Καὶ ἂν ἔχετε παιδιὰ

νά τὰ παντρέψετε καλά.

35 Σέβα, εἰσέβα ὡς τὸ κελλάριον

δῶσ' ἓνα ἄβγὸ ἢ ἄβγούτσικο

ἢ τὴ μάνα τοῦ ἄβγοῦ

ἢ τὴν ὄρνιθα ἢ τὸν πετεινὸν

καὶ πολλὰ τὰ ἔτη τῶν νοικοκερῶ.

1812.

(Κ. Λ. : Ν. Γ. Πολίτου, Ὑλη, ἀρ. 3035. Τὸ κείμενον ἀντεγράφη ἐκ χειρογράφου ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου Μαυρογένους τῷ 1890. Εἰς τὴν παράθεσιν τοῦ ὄσματος ἀνωτέρω διωρθώσαμεν τὸ πλῆθος τῶν ἀνορθογραφιῶν τοῦ κειμένου.

Ὁ Ἄ. Μαυρογένης σημειώνει ὅτι ἤδeto τὸ χελιδόνισμα τοῦτο εἰς Φολέγανδρον ὑπ' ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι ἔφερον ξυλίνην χελιδόνα, ἐμπεπηγμένην ἐπὶ τῆς ἄκρας ἀκοντίου, στολισμένην διὰ στεφάνου ἀνθέων, ὅτι δὲ κατηργήθη τὸ ἔθιμον μετὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου Σίφνου καὶ Φολεγάνδρου Καλλινίκου).

¹ Εἰσοδήματα (βενετ. *indrada*).

² Γεννήματα, εἰδικῶς ὄσπρια.

Γ'.

Χελιδόνα ἔρχεται
 ἀπ' τῆ Μάυρη θάλασσα.
 Θάλασσα ἐπέρασε,
 ἕκατσε καὶ λάλησε,
 5 λάλησε τὰ γράμματα,
 γράμματα βασιλικά,
 ποὺ μαθαίνουν τὰ παιδιὰ,
 τὰ παιδιὰ στὸ δάσκαλο.
 — Δάσκαλος μᾶς ἔστειλε
 10 νὰ μᾶς δῶστε πέντε ἀβγά
 κι ἂν δὲν δῶστε πέντε ἀβγά

παίρομε τὴν κλωσσαριά,
 νὰ γεννᾶ καὶ νὰ κλωσσᾶ
 καὶ νὰ σέρνῃ τὰ πουλιά.
 15 Μάρτης μᾶς ἦρθε·
 καλῶς μᾶς ἦρθε·
 τὰ λουλούδια ἀνοίγουν,
 ἢ γῆς μυρίζει.
 Ἔξω φύλλοι, ποντικοί,
 20 μέσα ἔγεια (ἀβγά) καὶ Πασχαλιά
 κι ἀπὸ χρόν' μὲ ἔγεια.

(Κ. Α. Χφ. 3132, σελ. 7 - 8. (συλλ. Σ. Ἀλεξιάδου - Λ. Μπακάλη, Ἔνω Καμήλα Σερρῶν, 1965).

Γ' (α).

Χελιδόνα ἔρχεται
 ἀπ' τῆ Μάυρη θάλασσα.
 Θάλασσαν ἐπέρασε,
 πύργον μᾶς θεμέλιωσε.
 5 Ἔκατσε καὶ λάλησε
 μέσ' στοῦ Μάρτη τὴν αὐλή.
 Μάρτη, Μάρτη μου, καλὲ
 καὶ Φλεβάρη, χιονερέ·
 πόσον δρόμον ἔκαμες

10 κ' ἔμαθες τὰ γράμματα;
 γράμματα βασιλικά
 ποὺ μαθαίνουν τὰ παιδιὰ.
 — Δάσκαλους μᾶς ἔστειλε,
 νὰ μᾶς δῶστε πέντ' ἀβγά.
 15 κ' ἂν δὲν ἔχ'τε πέντ' ἀβγά
 νὰ μᾶς δῶστε τ'ν κλωσσαριά,
 νὰ γεννᾶ καὶ κλωσσᾶ
 καὶ νὰ σέρνῃ τὰ πουλιά.

(Κ. Α. Χφ. 2929, σελ. 82 - 83, συλλ. Δεσποίνης Παπαδοπούλου, Πρώτη Σερρῶν, 1965).

Δ'.

Χελιδόνι πέταξε.
 Ἦρε πύργον, ἕκατσε
 καὶ χαμοκελάδησε·
 — Μάρτη, Μάρτη μου, καλὲ
 5 καὶ Φλεβάρη, βροχερέ·
 κι ἂν μανίσῃς κι ἂν φλεβίσῃς
 καλοκαίρι θὰ μυρίσῃς.

— Ἔξω φύλλοι καὶ κορέοι
 νὰ ἔν' καλὰ οἱ νοικοκυραῖοι.
 10 Μέσα ἥλιος καὶ χαρὰ
 καὶ χαρὰ καὶ Πασχαλιά,
 στὸν ἀφέντη, στὴν κυρὰ
 καὶ στ' ἀρχοντόπουλά τους.
 — Αἶ, καλὴ νοικοκυρὰ!

- 15 δῶσ' μας κόκκιν' ἀβγά,
 ὅσα ἔμεῖς οἱ μαθητές,
 μαθημένοι εἴμαστε.
 Τοῦ δάσκαλου τὰ τέσσερα,
 κ' ἔμῃς τὰ τριαντατέσσερα,
 20 νὰ μὴ μᾶς δειρῆ ὁ δάσκαλος,
 (Ρόδος. - Δωδεκαν. Ἐπιθεώρησης, ἔτ. Β' (1948), σ. 117).
- καὶ ὁ κακὸς πρωτόσκολος.
 Αἶ, καλὴ νοικοκυρά·
 φέρε μας σαράντα ἀβγά,
 νὰ χαρῆς τὸν ἄντρα σου
 25 καὶ τ' ἀρχοντόπουλά σου
 κι ὅ,τι ποθεῖ ἡ καρδιά σου.

Ε'

- Μάρτιος μᾶς ἦρθε
 καὶ καλῶς μᾶς ἤρε·
 τὰ ὄρια ἀνθοῦσι,
 οἱ κάμποι λουλουδοῦσι.
 5 Καὶ σύ, καλὴ νοικοκυρά·
 βάλε τὰ πατήγια σου
 καὶ σέβα ἔς τὸ κελλάρι σου·
 ἔβγαλε σαράντ' ἀβγά,
 δῶσ' ἡμᾶς τὰ τέσσερα
- 10 καὶ σᾶς τὰ εἰκοσιτέσσερα,
 νὰ μὴ μᾶς δειρῆ ὁ δάσκαλος,
 δάσκαλος, πρωτόσκολος,
 νὰ ἴχωμε τὴν ἁμαρτία του
 καὶ τὴν κολασία του.
 15 Ἐξω φύλλ' καὶ ποντικοί·
 μέσα ἥλιος καὶ χαρὰ
 καὶ χαρὰ καὶ Πασχαλιὰ
 καὶ πάλι καὶ τοῦ χρόνου.

(Φιλιππούπολις. Πανδώρα, τόμ. XI (1860/61), σ. 450 - 451 = Νεοελλ. Ἀνάλ. Α', σελ. 365 - 66, ἀρ. 9).

Δ'.—Μουσικαὶ ἐκτελέσεις τοῦ ὕμνου ἔχουν δημοσιευθῆ ἢ ἠχογραφήθῆ μέχρι τοῦδε αἱ ἑξῆς¹.

1. **Ρόδος**: α) ἐκ Σαλάκου: ὑπὸ Ἀναστ. Ἀναστασιάδου εἰς τὸ περιοδ. Φόρμιγξ, περ. Β', ἔτ. ΣΤ' (Η) (1910), ἀρ. φύλλ. 5 - 6, σ. 4.

β) ἐκ Σιάνας: 1) ὑπὸ Ἀναστ. Ἀναστασιάδου, ἐνθ' ἀν., ἀρ. φύλλ. 4 - 5.
 2) S. Baud - Bouy, Τραγούδια τῶν Δωδεκανήσων, τόμ. Α', ἐν Ἀθήναις 1935, σ. 73 - 74, ἀρ. 21.

2) **Χάλκη**: α) Sam. Baud - Bouy, ἐνθ' ἀν., σ. 272. β) Κ. Α. Χφ. 2892, σ. 752 - 53 (ἀρ. εἰσαγ. μουσ. 11414) (συλλ. Ἀννης Παπαμχαήλ, Χάλκη 1964).

3) **Λέσβος**: Παν. Νικήτα, Λεσβιακὸ μνηολόγιο, τόμ. Α', Μυτιλήνη 1953, σ. 61.

¹ Ἐκ τῶν ἠχογραφήσεων τούτων, ὡς κατωτέρω, ἔχουν περιληφθῆ δύο παραλλαγαὶ εἰς τὸ δημοσίευμα: Γ. Κ. Σπυριδάκη καὶ Σπυρ. Δ. Περιστερή, Ἑλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια, τόμ. Γ' (Μουσικὴ ἐκλογή), ἐν Ἀθήναις 1968, σελ. 177 - 180.

4) **Μακεδονία** (νομός Σερρών): (Ἠχογράφησις ὑπὸ Γ. Αἰκατερινίδου γενομένη ἐντὸς τοῦ προγράμματος τῆς ἐκτελεσθείσης ὑπ' ἐμοῦ Λαογραφικῆς ἐρεῦνης τῷ 1963 - 64 δι' οἰκονομικῆς χορηγίας τοῦ Βασιλ. Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, καὶ ἀργότερον τῷ 1967. Τοῦ ἐορταστικοῦ ἐθίμου τούτου ἐγένετο ὑπ' αὐτοῦ τῷ 1967 καὶ κινηματογράφησις εἰς Ἀγριανὴν καὶ Σιτοχώρι Σερρῶν. Ἄρ. εἰσαγ. κινηματ. ταιν. 48, 49).

α) *Νέον Σούλιον*: Κ. Λ. Χφ. 2761, σ. 51 (ἄρ. εἰσ. μουσ. 7441, ταιν. 512β 10).

β) *Παλαικώμη*: Κ. Λ. Χφ. 2761, σ. 191 (ἄρ. εἰσ. μουσ. 7631, ταιν. 521β).

γ) *Μικρὸν Σούλιον*. Κ. Λ. Χφ. 2762, σελ. 11 - 12, 220 - 21 (ἄρ. εἰσ. μουσ. 8304, ταιν. 593 β).

δ) *Ἀγριανή*: Κ. Λ. χφ 3168, σ. 108 - 109 (ἄρ. εἰσ. μουσ. 14517, ταιν. 1076 β4).

ε) *Σιτοχώριον*: Κ. Λ. Χφ. 3168, σ. 106 - 107 (ἄρ. εἰσ. μουσ. 1451δ, ταιν. 1076β 2).

5. **Φιλιπούπολις** (Ἕλληνες 19^{ος} αἰ.): Ἄρχεῖον Θρακ. Λαογρ. καὶ Γλωσσ. Θησαυροῦ, τόμ. Α' (1934/35) σ. 225 - 26¹.

Ἐκ τῆς μουσικῆς συλλογῆς ταύτης τοῦ ἄσματος παρατίθενται κατωτέρω πέντε παραλλαγὰὶ αὐτοῦ:

Α.-Νέου Σουλίου Σερρῶν' (βλ. ἀν., ἄρ. 4α).

$\text{♩} = 250$

A!

Χε - λι - δό - να ἔρ - χε - ται ἄ - πό
 μαύ - ρη θά - λασ - σα. θά - λασ - σα κἄν πέ - ρα - σι πύρ - γιο
 ν - ἔ - θε - μέ - λιω - σε, ἔ - κα - ται κ' ἔ - λά - λη - σε, ἔ - μα -
 - θε τὰ γράμ - μα - τα, γράμ - μα - τα βα - σι - λι - κά πού μα -
 - θαί - νουν τὰ πι - διὰ. Μάρ - της μᾶς ἦρ - δι.

$\text{♩} = 125$

B!

¹ Τὸ ἄσμα ὑποστηρίζεται ἐν σελ. 260 σημ. 1, ὅτι μετηνέχθη εἰς Φιλιπούπολιν κατὰ τὸν 18^{ον} αἰ. ἐκ Θεσσαλίας διὰ μεταναστῶν, ἐγκατασταθέντων ἐνταῦθα.

κα - λώς μάς ἦρ - θι' ὄ - ξω ψύλ - λοι
 καί κο - ριοί, μέσ' ὕ - γεί - α κί χα - ρά κί τοῦ χρόν',
 τὴν Πα - σκα - λιά μέ τού κόκ - κι - - νου τ'αὐ - γό —
 Τον.
 Α!
 Β! Τον.

Β.-Φιλιππου πόλεως' (βλ. ἄνωτ., ἀρ. 5).

Χε - λι - δό - να πέ - ρα - σε ἀπ' τῆ Μαύ - ρη
 θά - λασ - σα ἔ - κα - τσε κ'ἔ - λά - λη - σε
 καί γλυ - κά κε - λά - θη - σε. - - -

Γ.-Σιάννας Ρόδου¹.

Allegretto moderato

Πε - ρι - στε - ρά - κι πέ - τα - ξε, ἠῦ - ρεν
 Πύρ - γον κ'ἔ - κα - τσε κ'ἔ - χα - μο - κε - λά - θη
 σε. Μάρ - τη, Μάρ - τη μου, κα - λέ.
 Μάρ - τη, Μάρ - τη μου, κα - λέ, καί 'Α -

¹ Ἐκ τῆς καταγραφῆς ὑπὸ S. Baud - Bony' (βλ. ἄνωτ., ἀρ. 1, β2).

- πρί - λη, θαυ - μα - στέ, ὡς - ἦ - μεις οἱ μα - θη -
ταί — μα - θη - μέ - νοι εἶ - μα - στε.

Δ. - Σαλάκου Ρόδου¹.

"Αρ - χον - τες, κα - - λη -
- μέ - ρα σας, — κα - λή — γιορ - τή — ἔ -
- πά - νω σας, — τό κε - λι - δό - νι
πέμ - πε - ται, — πά - ει πέ - ρα
κ' ἔρ - χε - ται.

Ε. - Χάλκης².

♩ = 176

Μάρ - τη, Μάρ - τη μου, κα - λέ — και 'Α -
- πρί - λη θα - μα - στέ, (δ)ὡς ἦ - μεις οἱ μα - θη -

¹ ἐκ τῆς δημοσιεύσεως ὑπὸ 'Αν. 'Αναστασιάδου' (βλ. ἀνωτ., ἀρ. 1, α).

² 'Ἐκ τῆς ἠχογραφίσεως ὑπὸ 'Αννης Παπαμιχαήλ' (βλ. ἀνωτ., ἀρ. 2, β. Κ. Λ. Χφ. 2892, σ. 752 - 53).

(Αἱ ὑπ' ἀρ. Α καὶ Ε παραλλαγὰὶ τῆς μελωδίας τοῦ ἔσματος κατεγράφησαν μουσικῶς ἐκ τῆς ταινίας μαγνητοφώνου ὑπὸ τοῦ Συντάκτου μουσικοῦ Σπυρ. Περιστέρη).

ταί — μα — θη — μέ — νοι εἶ — μα — στε. Χε — λι —
 - δό - νιμ πέ - μπο - με, — πά - ει πέ - ρα κ' ἔρ - χε -
 - ται, φέρ - νει μας τὴν εἶ - δη - σι, πῶς εἶ - ναι
 κα - λο - καί - ρι' τοῦ χρό - νου.

Τον.

Ε.—Τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἴσμα, καλούμενον εἰς Μακεδονίαν «τραγουδί τῆς χελιδόνας» ἢ «χελιδόνα», ἔδεται σήμερον, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἀναγραφομένων παραλλαγῶν αὐτοῦ, ὡς κειμένον καὶ μουσικῆς, εὐρύτατα, ὅσον γνωρίζω, εἰς τὴν βόρειον περιοχὴν τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, τὴν Μακεδονίαν, ἀπὸ τῶν δυτικῶν συνόρων αὐτῆς πρὸς τὴν Ἡπειρον μέχρι τῶν ἀνατολικῶν πρὸς τὴν Δυτ. Θράκην, εἶτα δ' εἰς τὴν Λέσβον καὶ ἐκ τῶν νοτίων περιοχῶν μόνον εἰς τὴν Ρόδον, Χάλκην καὶ τὴν Νίσυρον. Εἰς τὴν τελευταίαν νῆσον ὡς καὶ εἰς Σάλακον Ρόδου ἀπαντιᾶ μεταθεμιμένον εἰς τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου.

Εἰς τὰς παραλλαγὰς τοῦ ἴσματος παρατηροῦνται διαφοραὶ κυρίως: εἰς τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ (π.χ. Χελιδόνα ἔρχεται... Μάρτις μᾶς ἦρθε... κλπ), εἰς τὸ μήνυμα, τὴν ἀγγελίαν, τοῦ ἀνατέλλοντος ἕαρος, τὸν χαιρετισμὸν πρὸς αὐτό, τὰς αἰτήσεις τῶν παίδων ὑπὲρ φιλοδωρήματος, τὰς εὐχὰς αὐτῶν κλπ.

α). Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἴσματος. Εἰς τὴν βόρειον Ἑλλάδα καὶ τὴν Δωδεκάνησον (Ρόδον) ἀπαντιᾶ αὕτη εἰς τοὺς τέσσαρας πρώτους στίχους, σπανιότερον δὲ εἰς τοὺς ἕξι, ὑπὸ διηγηματικὴν μορφήν.

στ. 1-2 Χελιδόνα ἔρχεται / ἀπὸ Μάυρη¹ (ἢ Ἄσπρη)² θάλασσα

¹ Ἄρμισσα Πέλλης (βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη εἰς Ε.Λ.Α., 13/14 (1960/61), Ἀθῆναι 1962, σ. 376. Ρουμλούκι (Νεόκαστρον) Ἡμαθίας: Κ. Λ. Χφ. 984γ', σ. 902-904. Περιοχὴ Σερῶν: (Θερμά: Κ. Λ. Χφ. 2897, σ. 195-96. Λιγαριά: Αὐτ., σ. 269. Ἀναστασιά: Κ. Λ. Χφ. 2761, σ. 81. Ἐμμ. Παπᾶς: Αὐτ., σ. 323-24. Ροδολεῖβος: Αὐτ., σ. 414. Πρώτη:

(χελιδόνα πέρασε / από Μάυρη¹ (ἢ ἀπὸ τῆ Μάυρη² θάλασσα)

στ. 3-4 θάλασσα ἐπέρασε / ἤκατσε κ' ἐλάλησε

ἢ: θάλασσα ἐπέρασε / τῆ φωτιὰ θεμέλιωσε·

θάλασσα ἀπέρασε / καὶ σπειρὶ ἰκονόμησε·

στ. 5-6 κάθησε τσ' ἐλάλησε / κ' ἐγλυκοκελάδησε³

ἢ: κάθησε καὶ λάλησε / πέτραν ἐκατάλυσεν·

ἔκατσε καὶ μίλησε / μίλησε κ' ἐλάλησε·

ἔκατσε κ' ἐλάλησε / καὶ πυργοθεμέλιωσε·

β). Εἰς τὴν συνέχειαν τοῦ ἴσματος εἰς ἀρκετὰς παραλλαγὰς, ἀπὸ τοῦ ἑβδόμου στίχου, ὡς εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐξ Ἀρνίσσης Μακεδονίας⁴, ἢ ἀπὸ τοῦ τετάρτου ἢ τοῦ πέμπτου εἰς ἄλλας ἐκ διαφόρων τόπων, ἔχομεν ἐπικλήσιν πρὸς τὸν Μάρτην (Μάρτιον)⁵.

«Μάρτη - Μάρτη, βροχερὲ / καὶ Φλεβάρη, χιονερὲ». (Ἀρνίσσα Πέλλης· παραλλ. στ. 7-8)⁶ καὶ Πρώτη Σερρών (παραλλ. ἀνωτ., σ. 94) Γ' (α), στ. 7-8)

— Μάρτη μ', Μάρτη μου, καλέ, / καὶ Φλεβάρη, φοβερὲ (στ. 7-8)⁶

— Μάρτη, Μάρτη μου, καλέ / καὶ Φλεβάρη, φλιβερὲ (ἢ βροχερὲ) στ. 4-5⁷

— Μάρτη, Μάρτη μου, καλέ / καὶ Φλεβάρη, φοβερὲ (σ. 5-6)⁸

Αὐτ., σ. 403-404. Ἁγιοχώρι: Κ. Λ. Χφ. 2762, σ. 176-77. Μελενικίτσι: Χφ. ἀρ. 2779, σ. 102.

³ Cl. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne, tome II, Paris 1825, σ. 256. Βλ. καὶ εἰς Ν. Γ. Πολίτου, Χελιδόνισμα. Νεοελλ. Ἀνάλ. Α' (1870/72), σ. 363 ἀρ. 4.

¹ Μελένικον: Πέτρου Σπανδωνίδη, ἔνθ' ἀν., σ. 63 ἀρ. ζ'.

² Λέσβος: Σπ. Ἀναγνώστον, Λεσβιακά, ἐν Ἀθήναις 1903, σ. 213 ἀρ. 4. Ἀνατολ. Θράκη (Γανοχώρια): Κ. Λ. Χφ. 2003, σ. 6 (συλλ. Κυρ. Βαφείδη, 1954).

³ Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἔνθ' ἀν., σ. 376.

⁴ Βλ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, ἔνθ' ἀν.

⁵ Εἰς τὴν παραλλαγὴν ἐκ Λέσβου ἡ ἀναφορὰ πρὸς τὸν Μάρτιον ὑπάρχει εἰς τοὺς στίχ. 2-3 (βλ. Σπ. Ἀναγνώστον, ἔνθ' ἀν., σ. 212-13, ἀρ. 3), εἰς δὲ τὴν ἐξ Ἡπείρου ἀπὸ τοῦ πρώτου στίχου (βλ. Χρ. Χασιώτην, ἔνθ' ἀν., σ. 191, ἀρ. 3).

⁶ Cl. Fauriel, ἔνθ' ἀν. II, 256 = Th. Kind, Neugr. Poesien, σ. 12, ἀρ. VII = Dan. H. Sanders, Neugr. Volksleben, σελ. 106, 130 = A. Passow, ἀρ. 307 = Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἀν., σ. 363, ἀρ. 4.

⁷ Ν. Tomaseo, tom. III, σ. 279 = A. Passow, ἀρ. 309 = Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἀν., σ. 362, ἀρ. 3. Δωδεκαν. Ἐπιθεώρησις, ἔτ. Β' (1948), σ. 117 (Ρόδου).

⁸ A. Passow, ἀρ. 307 = G. Wachsmuth (μετάφρ. ὑπὸ Γαλάνη), σ. 31-33 = Μ. Π. Βρεττοῦ, Ἐθνικ. Ἡμερολ. τοῦ ἔτους 1868, σ. 109-111 = Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἀν., σ. 360, ἀρ. 1.

Μάρτη, Μάρτη, χιονερέ / και Φλεβάρη, βροχερέ (στ. 5 - 6)

Μάρτη, Μάρτη, χιονερέ / και Φλεβάρη, λασπερέ (στ. 21 - 22)¹

γ). Ἀκολουθῶς ὁ λόγος εἰς τὸ ἔσµα στρέφεται ὑπὸ τῶν ἀγειρόντων, οἱ ὅποιοι εἶναι μαθηταί, περὶ τὸ σχολεῖον καὶ τὸν διδάσκαλον.

Ποῖον δρόμον ἐπῆρες

κ' ἔμαθες τὰ γράμματα

γράμματα βασιλικά,

ποὺ μαθαίνον τὰ παιδιὰ (στ. 7 - 10. Θερµὰ Σερρῶν)²

*τὰ παιδιὰ στὸ δάσκαλο*³

Εἰς τὴν παραλλαγὴν ἐκ Ρουµλουκίου (Νεόκαστρον) Ἑµαθίας, ἡ ὁποία ἄδεται ὑπὸ κορασίδων ἐν τῇ αἰῶρα κατὰ τὸν Μάρτιον, λέγεται (στ. 5 - 8) :

ἔκατσε κ' ἐλάλησε

ἔμαθε τὰ γράμματα,

γράμματα βασιλικά

*ποὺ μαθαίνον τὰ παιδιὰ*⁴.

δ). Οἱ ἄδοντες κατόπιν αἰτοῦν ἀπὸ τὴν οἰκοκυράν, νὰ δώσῃ φιλοδώρηµα εἰς αὐτούς, μαθητὰς τοῦ σχολεῖου, ὧς καὶ διὰ τὸν διδάσκαλον, τοῦ ὁποίου ἐκτελοῦν πρὸς τοῦτο ἐντολήν.

«Δάσκαλους µᾶς ἔστειλε

νὰ µᾶς δώστε πέντε ἀβγά»

(Παραλλ. ἄνωτ., σ. 94) Γ' (α), στ. 13 - 14. Πρώτη Σερρῶν).

— *«Αἱ καλὴ νοικοκυρά*

δῶσ' µας κόκκινα ἀβγά,

ἅσα ἔµεῖς οἱ μαθητές,

μαθηµένοι εἴµαστε.

¹ *M. de Marcellus, Chants du peuple en Grèce, II, Paris 1851, σ. 178. A. Passow, ἀρ. 305 = Th. Kind, Anthologie neugr. Volkslieder, 1861, σ. 72 = Ν. Γ. Πολίτης, ἔνθ' ἄν., σ. 363 - 64, ἀρ. 5.*

² Βλ. εἰς Κ. Λ. Χφ. ἀρ. 2897, σ. 195 - 6. Ὁμοίως καὶ εἰς ἄλλους συνοικισµοὺς τοῦ νομοῦ Σερρῶν, ὡς εἰς Λιγαριάν (Χφ. ἀρ. 2897, σ. 269), Ἀναστασιάν (Χφ. 2761, σ. 81), Ἑμμ. Παπᾶν (Αὐτ., σ. 323 - 24), Ροδολεῖβον (Αὐτ., σ. 414), Πρώτην (Αὐτ., σ. 403 - 404) (βλ. ἄνωτ. σ. 94 καὶ παραλλ. Γα', στ. 9 - 12), Ἀγιοχωρί (Χφ. 2762, σ. 176 - 77), Μελενικίτσι (Χφ. 2779, σ. 102) κ. ἄ.

³ Κ. Λ. χφ., 3132, σ. 7 - 8 (Ἄνω Καμήλα Σερρῶν, 1965).

⁴ Κ. Λ. Χφ. 984 γ', σ. 902 - 904, ἀρ. 77 (συλλ. Δ. Λουκοπούλου, 1935).

*Τοῦ δάσκαλου τὰ τέσσερα
κ' ἐμᾶς τὰ τριαντατέσσερα,
νὰ μὴ μᾶς δείρη ὁ δάσκαλος
καὶ ὁ κακὸς πρωτόσχολος.*

(Παραλλ. ἄνωτ. (σ. 34-35) Δ', στ. 14-21. Ρόδος).

ε). Οἱ τελευταῖοι στίχοι ἀποτελοῦν ἐπιδεικνὴ ἀποπομπὴν ἐκ τοῦ οἴκου τῶν ψύλλων, κοριῶν καὶ ποντικῶν, ἀποδιώξιν τῶν ἐχθρῶν καὶ τέλος εὐχὴν ὑπὲρ ὑγείας καὶ χαρᾶς εἰς τὴν οἰκογένειαν.

— *«Μέσα ᾿γειά, μέσα χαρὰ*

Μέσα Μάρτης· ἔξω ψύλλοι

ἔξω ὄχτροί, σᾶς τρῶν' οἱ σκύλοι κλπ.

(Παραλλ. *A. Passow*, ἀρ. 307. Βλ. ἄνωτ. (σ. 32-33) εἰς παραλλ. Α', στ. 34 ἔξ.).

— *ἔξω ψύλλοι, ποντικοί·*

μέσα Μάρτης καὶ χαρὰ κλπ.

(Παραλλ. Φολεγάνδρου. Βλ. ἄνωτ. (σ. 33) Β', στ. 30-31).

— *ἔξω ψύλλοι, ποντικοί*

μέσα ᾿γειά καὶ Πασχαλιά.

(᾿Ανω Καμήλα Σερρών. Βλ. παραλλ. ἄνωτ. (σ. 34) Γ', στ. 19-20').

στ). Εἰς ἑλληνικὰς περιοχὰς (μέχρι τοῦ 1922) τῆς ᾿Ανατολικῆς Θράκης, π. χ. τὴν Μετρῶν (βλ. εἰς ᾿Αρχ. Θρακ. Θησ., τόμ. Ζ (1940/41) σ. 102, ἀρ. 38, τόμ. ΙΒ (1943/44), σ. 170 ἀρ. 1) ἡ ἀρχὴ τοῦ ἄσματος ἔχει ὡς ἑξῆς κατὰ τὴν πρῶτην παραλλαγὴν :

*Μάρτης μᾶς ἦρτε
καὶ καλῶς μᾶς ἦρτε
τὰ ὄρη ἀνθίζουνε,
οἱ κάμποι λουλουδίζουνε*

¹ Βλ. προσέτι καὶ εἰς παραλλαγὰς : ἐκ Φιλιππουπόλεως (᾿Αναστ. Λευκίου, ἔνθ. ἀν.). ᾿Ανατ. Θράκης εἰς ᾿Αρχ. Θρακ. Θησ. 7 (1940/41) σ. 162 ἀρ. 38, Δάφνης καὶ Θερμῶν τοῦ νομοῦ Σερρών (Χφ. 2897, σελ. 138, 195-96) ἐκ Μελεντισίου καὶ Σησαμιάς Σερρών (Χφ. 2779, σελ. 102-103, 205-206). ᾿Ηπείρου, (Χρ. Χασιώτον, ἔνθ' ἀν., σ. 191, ἀρ. 3). Δωδεκανήσου (Χάλκης) (Δωδεκαν. ᾿Επιθεώρ., ἔτ. Β' (1948) σ. 117). Λέσβου (Σπ. ᾿Αναγνώστου, Λεσβιακά, σελ. 212-13, ἀρ. 3 καὶ 4). Σάμου (᾿Επαμ. Σταματιάδου, Σαμιακά, Ε', ἐν Σάμῳ 1887, σ. 380-81). ᾿Ενταῦθα, δηλ. εἰς Σάμον, τὸ ἄσμα εἶχε μετατεθῆ εἰς τὸ ἑσπέρας τῆς 23 ᾿Ιουνίου, ἀπαγγελλόμενον κατὰ τὴν ὑπερπῆδησιν τῆς πυρᾶς (βλ. εἰς σελ. 380-81).

οἱ χελιδόνες ἔρχονται

Μάρτη, Μάρτη μου, καλέ
 καὶ Ἐπρίλη λαμπερέ,

κατὰ δὲ τὴν δευτέραν :

Μάρτιος μᾶς ἦρτι
 κὶ καλῶς μᾶς ἤθρηκε.
 τὰ ὄρη ἀνθοῦσαν
 τὰ πουλιὰ ἔλαλοῦσαν.

Εἰς τὴν παραλλαγὴν ἐκ Φιλιππουπόλεως :

Μάρτιος μᾶς ἦλθε
 καὶ καλῶς μᾶς ἤθρε.
 Τὰ ὄρη ἀνθοῦσι·
 κάμποι λουλουδοῦσιν.
 Ἄξι' Μάρτη καὶ καλέ
 καὶ Φλεβάρη δυνατέ'.

Τῆς μορφῆς ταύτης τοῦ χελιδονίσματος ἀπαντοῦν παραλλαγαὶ καὶ εἰς συνοικισμοὺς τοῦ νομοῦ Σερρών, ὡς εἰς Δάφνην ἐπαρχ. Βισαλτίας :

Μάρτης μᾶς ἦρτι
 καλῶς μᾶς ἦρτι
 τὰ λουλούδια ἀνοίγουν . . .³

ὁμοίως καὶ εἰς Σιτοχώριον Σερρών :

Μάρτης μᾶς ἦρθε·
 τὰ λουλούδια ἀνοίγουν·
 γῆς ἔβωδιάζει·
 τόπους μυρίζει.
 Μάρτη, Μάρτη μου, καλέ . . .³

Ὁμοίως καὶ ἀλλαχοῦ :

Μάρτης μᾶς ἦρθε·

¹ Ἀναστ. Γ. Λευκίον, Ἀνατροπὴ τῶν γραψάντων . . . , ἐν Ἀθήναις 1843, σ. 28.
 Ὁμοία εἰς τοὺς στ. 1-4 εἶναι ἢ ἐπίσης ἐκ Φιλιππουπόλεως παραλλαγή, δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Βλασ. Γ. Σκορδέλη εἰς Πανδώραν, τόμ. XI, σ. 450 (βλ. τὸ κείμενον καὶ εἰς Νεοελ. Ἀνάλ. Α' (1870/72), σ. 365, ἀρ. 9).

² Κ. Λ. Χφ. 2897, σ. 138 (συλλ. Σ. Φάσσα, 1964).

³ Κ. Λ. Χφ. ἀρ. 3168, σ. 77-78, (συλλ. Γ. Αἰκατερινίδου, 1967).

ὄρη ἀνθεΐτε
 πουλάκια κελαΐδεΐτε¹

.
 Μάρτης μᾶς ἦρθε
 κὶ πουλιὰ λαλεΐτε
 θάλασσαν ἀπέρασαν... (Ξινονέριον Καρδίτσας)²
 Μάρτης μᾶς ἦρθε
 καλῶς μᾶς ἦρθε³.

Εἰς τὴν παραλλαγὴν ἐκ Φολεγάνδρου, ἀναφερομένην ἐν χρήσει μέχρι τοῦ 1830-1840 (βλ. Κ. Α., Ν. Γ. Πολίτου, "Υλῆ, ἀρ. 3035), ἡ οὕτως ἀγγελία τῆς πρώτης τοῦ Μαρτίου (στ. 6 *χαίρης καὶ Πρωτομαρτιά*) ἀπαντᾶται εἰς τοὺς στίχους 22-25.

Πλὴν τοῦ αἰτουμένου φιλοδωρήματος, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς ἀβγά, εἰδικῶς δὲ κόκκινα, ἦτοι Πασχαλινά, ἀπαντᾷ εἰς πλῆθος παραλλαγῶν καὶ εὐχῆ διὰ τὴν μετ' ὀλίγον «Πασχαλιάν», «Λαμπράν».

Τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν περὶ διασκευῆς κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον εἰς τὴν μορφήν ταύτην, ὡς παρατηροῦμεν καὶ κατωτέρω, τοῦ ἐξ ἀρχαίων χρόνων συνεχιζομένου χελιδονίσματος πρὸς προσαρμογὴν αὐτοῦ δι' ἀκροατήριον χριστιανικὸν καὶ μάλιστα δι' ἡμέραν, ἡ ὁποία συνέπιπεν εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα τῆς Μεγ. Τεσσαρακοστῆς ἢ εἰς τὸ τοῦ Τριωδίου, προπαρασκευαστικὸν διὰ τὴν περίοδον ταύτην.

Ἐὰν ληφθῆ ἔτι ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων δημῶδη λατρευτικὰ ἕξματα κατὰ τὰς ἐορτὰς τοῦ Ἁγίου Βασιλείου καὶ τῶν Θεοφανίων⁴, ἀσφαλῶς καὶ τῶν Χριστουγέννων⁵, εἶχον ἀγεσμικὸν χαρακτῆρα, εἰς μεταγενεστέρους δ' εἶτα Βυζαντινοὺς χρόνους καὶ τὸ κατὰ τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου (ἕσμα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ), ἦτο πλέον δικαιολογημένον ψυχολογικῶς καὶ εἰς τὸ

¹ Ν. Tomaseo, ἐνθ' ἀν., ΙΙΙ, σ. 279 = Α. Passow, ἀρ. 309 = Ν. Γ. Πολίτης, ἐνθ' ἀν., σ. 362, ἀρ. 2.

² Κ. Α. Χφ. ἀρ. 3186, σ. 30-31 (συλλ. Ε. Κουκουλέτσου, 1952).

³ Βλ. Χφ. 2897, σ. 54 ("Αγ. Δημήτριος) καὶ σ. 138 (Δάφνη) Βισαλτίας· Χφ. 2763, σ. 28-29 (Νιγρίτα) τοῦ νομοῦ Σερρών. Εἰς ἄλλας παραλλαγὰς ἐκ τῆς περιφερείας ταύτης (Θερμά: Κ. Α. Χφ. 2897, σ. 195-96. Ἁγιοχώρι: Κ. Α. Χφ. 2762, σ. 176-77. Μελενικίτσι: Κ. Α. Χφ. 2779, σ. 102-103. Σερραϊκὰ Χρονικά, Α' (1953) σ. 134) ἡ ἐπίκλησις αὕτη ἀπαντᾶται ἐντὸς τοῦ κειμένου τοῦ ἕσματος, οὐχὶ δὲ ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ.

⁴ Βλ. Ἁ. Παπαδοπούλου *Κεραμέως*, Δύο βυζαντινὰ κάλανδα, Λαογρ. 1 (1909), σ. 564-68.

⁵ Σχετικῶς ἀναφέρει κατὰ τὸν 12ον αἰ. ὁ Ἰωάννης Τζέτζης (Χιλιάδες, ΙΓ', Ἱστορ. 475, στ. 243 ἐξ.).

Χελιδόνισμα, ἀδόμενον τὴν α΄ Μαρτίου, ἡμέραν, ὡς ἐλέχθη, συνδεδεμένην πρὸς τὴν Μεγ. Τεσσαρακοστήν, νὰ προστεθοῦν στοιχεῖα σχετικὰ πρὸς τὴν μέλλουσαν νὰ ἑορτασθῇ ἅμα τῷ πέρατι τῆς νηστείας ταύτης Ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος, ἦτοι εὐχαὶ δι' αὐτήν, πρὸς δὲ καὶ νὰ μετατεθῇ τὸ ἐν λόγῳ ἄσμα εἰς πολλοὺς τόπους, ὡς ἀναφέρεται ἀνωτέρω, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, τὸ Σάββατον τοῦ Λαζάρου ἢ εἰς ἡμέραν τῆς Μεγ. Ἑβδομάδος (τὴν Μεγ. Πέμπτην) κ. ἄ.

Ἡ σύνδεσις τοῦ ἄσματος πρὸς τοὺς μαθητὰς καὶ τὸν διδάσκαλον κατ' ἐντολὴν τοῦ ὁποίου φέρεται εἰς πολλὰς παραλλαγὰς ὅτι αἰτοῦν οἱ χελιδονισταὶ φιλοδώρημα, φαίνεται ὅτι θὰ εἶχε γίνεαι ἤδη κατὰ τὴν πρώτην βυζαντινὴν περίοδον, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι ἀπαντᾷ τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἰς παραλλαγὴν, ἢ ὁποία ἦδεδο εἰς Ρώμην τὸν ἕνατον ἢ δέκατον αἰῶνα, εἰς εἰδικὴν ἑορτήν, καλουμένην *Cornomannia* ¹.

Τὸν σχολικὸν τοῦτον χαρακτήρα ² πιστεύω ὅτι θὰ προσέλαβε τὸ ἄσμα ἐκ τοῦ ἔθους, τὸ ὁποῖον ἴσχυεν ἀπὸ τῆς μεταγενεστέρας ἀρχαιότητος, συνεχίσθη δὲ καὶ κατὰ τὴν βυζαντινὴν καὶ τὴν μεταβυζαντινὴν περίοδον μέχρι τῶν νεωτέρων χρόνων, τῆς καταβολῆς τῆς ἀμοιβῆς τοῦ διδασκάλου ὑπὸ τῶν γονέων τῶν μαθητῶν ἢ ὑπὸ τῆς κοινότητος εἰς χρηματικὸν ποσὸν ἀλλὰ καὶ εἰς εἶδος (τροφήμα) ³, πρὸς δὲ καὶ τῆς προσφορᾶς δώρων εἰς αὐτὸν κατὰ ἑορτάς, «τῶν ἑορτικῶν», ἤδη ἀπὸ τῶν πρώτων χριστιανικῶν χρόνων ⁴, μάλιστα κατὰ τὴν τῶν Καλανδῶν (Πρωτοχρονιάν), ὡς ἀναφέρει ἀργότερον ὁ Λιβάνιος εἰς λόγον του εἰς τὰς Καλάνδας (1, 397, 11 ἔκδ. Förster) ⁵, εἶτα δὲ καὶ κατὰ τὴν τοῦ Πάσχα (τὴν Λαμπρὴν), ὡς τὸ ἔθιμον μέχρι τοῦ 1920 εἰς Κρήτην (ἐπαρχ. Σητείας) κ. ἄ.

Ἡ συλλογὴ οὕτως ὑπὸ τῶν μαθητῶν δώρων διὰ τὸν διδάσκαλον, κατόπιν μάλιστα παραγγελίας αὐτοῦ, ἀπετέλει θεσμὸν ἐν χρήσει ἀπὸ τῶν πρώτων βυζαντινῶν χρόνων, δεδομένου ὅτι ἀναφέρεται περὶ τούτου ρητῶς τὸν ἕνατον αἰῶνα εἰς τὸ ἀδόμενον εἰς Ρώμην, ὡς ἀνωτέρω, χελιδόνισμα. Πρόκειται ἐπομένως περὶ ἀρχαίου νομίμου, τὸ ὁποῖον ἴσκειτο ὁμοίως ἄνευ διακοπῆς καὶ εἰς τὸν ἑλληνικὸν κόσμον τῶν χριστιανικῶν χρόνων. Ἡ χρονικὴ προθεσμία αὕτη, δηλ. ἡ α΄ Μαρτίου, εὐρίσκειται εἰς συμφωνίαν πρὸς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀθηναίου (Δειπνοσ.

¹ Βλ. εἰς *Νικ. Πολίτου*, Δημώδη βυζαντινὰ ἄσματα, Λαογρ., Γ' 1911/12, σ. 645-650.

² Τὸ ἄσμα ὑπὸ τὸν τύπον τοῦτον περιέχεται εἰς κώδικας ἐκ τοῦ 12^{ου} αἰῶνος καὶ 15^{ου}. Βλ. εἰς *Ν. Γ. Πολίτου*, ἔνθ' ἄν., σ. 645-46. *S. Baud-Bovy*, Sur le Χελιδόνισμα. Βυζαντινὰ - Μεταβυζαντινὰ, τόμ. 1, 1946, σ. 23 ἔξ.

³ Βλ. *Φαίδ. Κονκουλέ*, Β.Β.Π., Α' I, 1948, σ. 86-87.

⁴ Ἐνθ' ἄν., σ. 87.

⁵ Πρβλ. καὶ ἔνθ' ἄν., σ. 87.

10,437 d) καθ' ἣν οἱ σοφισταὶ ἐν Ἀθήναις ἐλάμβανον τὸν μισθὸν τῶν καὶ δῶρα κατὰ τὸν ἑορτασμὸν τῶν Ἀνθεστηριῶν, εἰδικῶς τὴν δευτέραν ἡμέραν αὐτῶν, τὴν τῶν Χοῶν· «τῇ δὲ ἑορτῇ τῶν Χοῶν ἔθος ἐστὶν Ἀθήνησι πέμπεσθαι δῶρά τε καὶ τοὺς μισθοὺς τοῖς σοφισταῖς...».

Οὗτοι ὅμως, ὡς ἐλέχθη ἤδη, ἐλάμβανον προσέτι καὶ τὰ «ἑορτικά», ἤτοι δῶρα κατὰ τὰς ἑορτάς, ὡς εἰς τὰς καλάνδας. Ἡ α' Μαρτίου ἐπίσης κατὰ τοὺς χρόνους τούτους κατεῖχεν εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ θέσιν καλανδῶν, τὸ γνῶρισμα δὲ τοῦτο ὑπάρχει οὐ μόνον εἰς τὸ ἀρχαῖον Χελιδόνισμα, ὡς καὶ εἰς τὸ νεώτερον, ἀλλὰ καὶ εἰς κατ' ἔθιμον πράξεις τὴν ἡμέραν ταύτην κατὰ τοὺς μεταβυζαντινοὺς καὶ τοὺς νεωτέρους μέχρι σήμερον χρόνους, ὡς λέγεται κατωτέρω.

Εἰς τὸ Χελιδόνισμα οὕτως ὑπὸ τὴν σημερινὴν αὐτοῦ μορφήν, ὡς ἔχει ἔτι παρατηρηθῆ ἀπὸ πολλοῦ καὶ τονισθῆ ἐπανειλημμένως¹, συνεχίζεται ἀδιασπάστως εἰς τὰ κύρια θεματικά του στοιχεῖα καὶ τὴν οἰκονομίαν συνθέσεως αὐτῶν (ἦτοι εἰς τὸ μήνυμα τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔαρος διὰ τῆς ἐπανόδου τῆς χελιδόνος, τὸν χαιρετισμὸν πρὸς αὐτό, τὴν μαγικὴν ἀποδίωξιν τοῦ κακοῦ ἐκ τοῦ οἴκου, τὴν εὐχὴν ὑπὲρ τῆς υγείας καὶ εὐημερίας τῶν ἐνοικούντων εἰς αὐτὸν καὶ τέλος τὴν αἴτησιν ἀπαιτητικῶς ὑπὸ τῶν τραγουδιστῶν περὶ χορηγήσεως εἰς αὐτοὺς δώρων ὑπὸ τῆς οἰκοκυρᾶς ἢ τοῦ οἰκοκύρη), ὡς ἐπίσης καὶ εἰς τὸ λεκτικὸν ὕφος², τὸ ἀρχαῖον ἄσμα, ὡς διεσώθη ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου (Δειπνοσ. Η 60, p. 360), τὸ ὁποῖον, ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἦδεδο εἰς Ρόδον ἐπίσης ὑπὸ παιδῶν, περιφερόντων ὁμοίωμα χελιδόνος³. Δι' αὐτοῦ μὲ χαρακτηριστὰ ἀγερωμῶ ἐγίνετο ἡ ἀγγελία τοῦ ἀνατέλλοντος ἔαρος, τοῦ ὁποῖου σύμβολον ἀπετέλει ἡ ἐπανερχομένη χελιδὼν, μετὰ τὴν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ χειμῶνος ἀποδημίαν τῆς εἰς θερμότερα κλίματα.

¹ Βλ. βιβλιογραφίαν πρὸ τοῦ 1870 εἰς Ν. Γ. Πολίτου, Χελιδόνισμα. Νεοελ. Ἀνάλ., Α' (1870-72), σ. 355-56 καὶ τὴν νεωτέραν: Τοῦ Αὐτοῦ, Δημῶδη βυζαντινὰ ἄσματα, Λαογραφ. 3 (1911/12), σ. 645-650 ὡς καὶ εἰς τὴν βιβλιοκρισίαν ὑπὸ τοῦ Ν. Γ. Πολίτου τοῦ βιβλίου τοῦ G. Pitré. Λαογραφ. 6 (1917/18), σ. 278, σημ. 1.

² Βλ. Στίλπ. Π. Κυριακίδου, Ἑλληνικὴ λαογραφία. Μέρος Α', ἔκδ. β', ἐν Ἀθήναις 1965, σ. 56. Wald. Liungman, Traditionswanderungen Euphrat-Rhein, Teil II, Helsinki 1938, σ. 110 ἐξ. (F.F.C. No 119). Φαίδ. Κονκουλέ, Β.Β.Π, τόμ. ΑΙΙ, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 7-11.

³ Ὅμοιον τύπου πρὸς τὸ Χελιδόνισμα ἦτο προσέτι τὸ Κορώνισμα, ἄσμα μετὰ περιφορᾶς ὁμοιώματος κορώνης εἰς Κολοφῶνα τῆς Μ. Ἀσίας κατὰ μαρτυρίαν τοῦ Φοίνικος τοῦ Κολοφωνίου (3 αἰ. π. Χ.) (Ἀθηναῖος, Η' 359e-360b), ὡς καὶ τὸ ἄσμα τῆς Εἰρεσιώνης (πρασίνου κλάδου) εἰς Σάμον κατὰ τὴν ἑορτὴν τοῦ Ἀπόλλωνος. (Βίος Ὁμήρου ὑπὸ Ἡροδότου, στ. 462-482). Βλ. καὶ M. P. Nilsson, Griech. Feste, Stuttgart 1957 (ἀνατ. τῆς ἐκδ. 1905), σ. 116-118. Wald. Liungman, ἔνθ' ἄν., σελ. 1101-1104, 1107.

Περὶ τῆς εἰδικῆς θέσεως ταύτης τῆς χελιδόνας εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ λαοῦ ἐνδεικτικοὶ εἶναι καὶ οἱ σχετικοὶ χαρακτηρισμοὶ περὶ αὐτῆς εἰς τὴν λογίαν ποίησιν τῆς ἀρχαιότητος¹, ὡς ἐπίσης καὶ ἀπεικονίσεις τοῦ πτηνοῦ ἀπὸ τῶν μέσων περι-που τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ χιλιετηρίδος ἐπὶ τελετουργικοῦ ἀγγείου (πρόχου) καὶ κύμβης, ἀντικειμένων ἀνακαλυφθέντων ἐσχάτως ὑπὸ τοῦ καθηγητοῦ Σπ. Μαρινάτου κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν ὑπ' αὐτοῦ εἰς Θήραν. Ἐνταῦθα εἰκονίζονται χελιδόνες αἱ ὁποῖαι ἀσφαλῶς ἔχουν συμβολικὴν ἔννοιαν, δηλ. τὴν τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἔαρος².

Ἐπὶ ἑλληνικῆς πελίκης ἐκ πολλῶν μεταγενεστέρων χρόνων, ἦτοι τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 6ου αἰ. π. Χ., ἀνευρεθείσης τὸ 1835 εἰς Vulci τῆς Ἰταλίας (ἀποκειμένης εἰς τὸ μουσεῖον τοῦ Leningrad) ἔχει ζωγραφηθῆ ὑπὸ τοῦ Εὐφρονίου σκηνὴ τῆς ἐπάνοδου τῆς χελιδόνας, ὡς ἀγγέλου τοῦ ἔαρος³ (εἰκ. 10). Τὸ περιεχόμενον τοῦτο τῆς εἰκόνας φαίνεται ἐκ τοῦ ὑπὸ τοῦ Εὐφρονίου ἐπὶ τῆς πελίκης κεχαρ-γμένου διαλόγου τῶν θεωμένων τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πτηνοῦ προσώπων. «*Ἴδού χελιδὼν*» λέγει ὁ πρῶτος ἐξ ἀριστερῶν. «*Νῆ τὸν Ἡρακλέα*» ἐκφωνεῖ ἐπιβεβαιωτι-κῶς ὁ δεύτερος. «*Αὐττῆ' ἔαρ ἦδη*», δηλ. ἄνοιξις πλέον, προσθῆτει ὁ τρίτος⁴.

¹ Βλ. σχετικὰς μαρτυρίας εἰς *Κωνστ. Μερεντίου*, Ἡ χελιδὼν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γραμ-ματείᾳ, Πλάτων, ἔτ. Ε' (1953), σ. 3-32, ἔτ. Θ' (1957), 362-391. Χαρακτηριστικὸν τὸ ἐν σ. 24 παρατιθέμενον ὑπ' ἀρ. 74 ἀπόσπασμα τοῦ Σιμωνίδου (*Bergk*, P.L.G. III, σ. 420 «*Ἀγγελε κλυτὰ ἔαρος ἠδυνόδμου / κτανέα χελιδοῖ*»).

² Βλ. Ἄ. Κ. Ὁρλάνδου, Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1968. Ἀθήναι, Μάρτιος 1969, σ. 89, εἰκ. 95. 97.

³ Βλ. Monumenti inediti publicati dall' Instituto di corrispondenza archeo-λογica, vol. II, Roma 1834/37, Taf. 24. Jahrbuch des Deutschen Archäol. Instituts, Bd XI, II, 1927. Archäol. Anzeiger I/II, στήλ. 71-72. Beil. 1. *J. D. Beazley*, Attic Red-figure vase-Painters, vol. II, Oxford 1963, σ. 1594, ἀρ. 48.

⁴ Ὡς συμβολίζουσιν τὴν ἔλευσιν τοῦ ἔαρος ἠρμήνευσεν ἡ J. E. Harrison (*The-
mis. A Study of the social origins of Greek religion*, 1912, σελ. 98, 176-177) εἰς
τοιχογραφίαν ἐκ τοῦ 1400 π. Χ. ἐπὶ τῆς ἐτέρας τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς λάρνακος τῆς
Ἁγίας Τριάδος ἐν Κρήτῃ, τὴν παράστασιν πτηνοῦ (κούκκου), καθημένου ἐπὶ τῆς κορυφῆς
ὀβελίσκου ἐν μέσῳ τοῦ διπλοῦ πελέκεως. Τὴν σημασίαν αὐτὴν τοῦ πτηνοῦ ἐδέχθη καὶ
ἀνέπτυξε, παρεξέτασας τὴν παράστασιν ταύτην πρὸς τὸ ἀρχαῖον χελιδόνισμα, ὁ Κ. Ρω-
μαῖος (Κοντὰ στὶς Ρίζες, Ἀθήνα 1959, σ. 442-43). Δὲν εἶναι ὁμως βέβαιον, ἐὰν εἰς
τὴν εἰκόνα ταύτην ὁ ζωγράφος παριστᾷ τὴν ἐπάνοδον τοῦ ἔαρος. Οὕτω περὶ τοῦ ἐν τῷ
ὀβελίσκῳ πτηνοῦ (σημειωτέον ὅτι καὶ εἰς τὴν τοιχογραφίαν ἐπὶ τῆς ἄλλης μακρᾶς πλευ-
ρᾶς τῆς σαρκοφάγου ἐπικάθηται ἐπὶ δύο ὀβελίσκων πτηνά, τὰ ὁποῖα δὲν θὰ πρέπη νὰ
εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ τῆς ἐτέρας ζωγραφίας) ὑποστηρίζεται ὑπὸ τοῦ Friedrich von Duhn
(*Der Sarkophag aus Hagia Triada*, Archiv für Religionswiss 12 (1909), σ. 166-168)
ὅτι τοῦτο εἶναι κορώνη, παρ' ἄλλων δὲ παλαιότερον ἐθεωρήθη κόραξ, ἀετὸς καὶ δρυο-

Εικ. 10. 'Επάνοδος τῆς χειλιδόνας.

(Jahrbuch d. deut. Arch. Inst., XLII (1927). Arch. Anz. I/II, στ. 70, Beil. 1).

ΠΡΟΣΘΗΚΗ ΕΙΣ ΤΑΣ ΣΕΛ. 46-48

α) Εἰς τὴν ἐν σελ. 48 ὑπ' ἀριθ. 10 παράστασιν τῆς ἐπανόδου τῆς χελιδόνος δὲν διακρίνεται εὐκρινῶς πρὸς ἀνάγνωσιν ὁ διάλογος (βλ. σελ. 47) τῶν θεωμένων τὴν ἐμφάνισιν τοῦ πτηνοῦ προσώπων. Ἐκ τούτου παρατίθεται κατωτέρω (εἰκ. 10α) γραφικὸν σχεδιάσμα τῆς ἐν λόγῳ παραστάσεως εἰς τὸ ὁποῖον φαίνεται: ἡ ἀγγελία ὑπὸ τοῦ ἐξ ἀριστερῶν νέου τῆς ἐμφανίσεως τῆς χελιδόνος «Ἴδῶ χελιδόν» (= ἰδοὺ χελιδῶν), ἡ ἐπιβεβαίωσις «Νεὶ τὸν Ἡερακλέα (= νῆ τὸν Ἡερακλέα) ὑπὸ τοῦ καθημένου εἰς τὸ μέσον ἡλικιωμένου ἀνδρός, ἡ προσθήκη περὶ αὐτῆς ὑπὸ τοῦ δεξιὰ ἰσταμένου παιδός «Ἡαυτεῖ» (= Αὐτῆι) καὶ ἡ ἀπόφανσις τοῦ ἀνδρός «ἔαρ ἔδε» (= ἔαρ ἦδη)¹, δηλ. ὅτι ἀνέτειλεν ἡ ἄνοιξις.

Εἰκ. 10α. Ἐπάνοδος τῆς χελιδόνος· (λεπτομέρεια τῆς εἰκ. 10).

(Gerhard Pfohl, Griechische Inschriften als Zeugnisse des privaten und öffentlichen Lebens, München, s. a. [1968;] S. 162. Abb. 2.)

β) Ἐν συνεχείᾳ πρὸς τὰ ἀναφερόμενα ἀνωτέρω (σ. 46) περὶ τῆς σχέσεως τοῦ νεωτέρου Χελιδονίσματος πρὸς τὸ ἀρχαῖον, περιωθθὲν ὑπὸ τοῦ Ἄθη-

¹ Δέον οὕτω νὰ διορθωθῆ τὸ ἐν σ. 47, στ. 15 ἀναφερόμενον ὅτι τὰς λέξεις «Αὐτῆι» καὶ «ἔαρ ἦδη» ἐκφέρει ὁ παῖς.

ναίου (Δειπνοσ. Η 60, p. 360), παρατίθεται κατωτέρω τὸ κείμενον αὐτοῦ (ἐκδ. ὑπὸ G. Kaibel II, 288 - 89).

καὶ χελιδονίζειν δὲ καλεῖται παρὰ Ῥοδίοις ἀγερμός τις ἄλλος, περὶ οὗ φησι Θεόγνις ἐν β' περὶ τῶν ἐν Ῥόδῳ θησιῶν γράφων οὕτως ἔειδος δέ τι τοῦ ἀγείρειν χελιδονίζειν Ῥόδιοι καλοῦσιν, ὃ γίνεται τῷ Βοηδρομιῶνι μηνί¹. χελιδονίζειν δὲ λέγεται διὰ τὸ εἰωθὸς ἐπιφωνεῖσθαι

- ἦλθ', ἦλθε χελιδῶν
καλὰς ὥρας ἄγουσα,
καλοὺς ἐνιαυτούς,
ἐπὶ γαστέρα λευκά,
5 ἐπὶ νῶτα μέλαινα.
παλάθαν² σὺ προκύκλει³
ἐκ πίονος⁴ οἴκου
οἴνου τε δέπαστρον⁵
τυροῦ τε κάνυστρον.
10 καὶ πυρῶν⁶
ἀ χελιδῶν καὶ λεκιθίταν⁷
οὐκ ἀπωθεῖται. πότερ⁸ ἀπίωμες ἢ λαβώμεθα;
εἰ μὲν τι δώσεις· εἰ δὲ μή, οὐκ ἐάσομεν,
ἢ τὰν θύραν φέρωμες ἢ θουπέροθρον
15 ἢ τὰν γυναιῖκα τὰν ἔσω καθημέναν·
μικρὰ μὲν ἔστι, ῥαδίως νιν⁹ οἴσομες.
ἂν δὴ φέρῃς τι,
μέγα δὴ τι φέροιο.
ἄνοιγ' ἄνοιγε τὰν θύραν χελιδόνι·
20 οὐ γὰρ γέροντές ἐσμεν, ἀλλὰ παιδιά.

τὸν δὲ ἀγερμὸν τοῦτον κατέδειξε πρῶτος Κλεόβουλος ὁ Λίνδιος ἐν Λίνδῳ χρείας γενομένης συλλογῆς χρημάτων.

¹ Πρόκειται πιθανότατα περὶ συγχύσεως πρὸς ἕτερον ἄσμα τὸ ὁποῖον ἴσως ἦδετο κατὰ τὸν μῆνα Βοηδρομιῶνα (ἀντίστοιχον πρὸς τὸ χρονικὸν διάστημα ἀπὸ τῆς 15 Σεπτεμβρίου μέχρι τῆς 15 Ὀκτωβρίου) κατὰ τὴν ἀποδημίαν τῶν χελιδόνων. Τὸ ὡς ἄνω χελιδόνισμα, ὡς ἐκ τῶν τριῶν πρώτων στίχων σαφῶς καταφαίνεται, ἦδετο κατὰ τὴν ἄνοιξιν ὡς καὶ σήμερον.

² ὄρμαθὸν ξηρῶν καρπῶν, ἰδίᾳ σύκων. ³ φέρε ἐκ τοῦ οἴκου. ⁴ πλουσίου. ⁵ ποτήριον. ⁶ σίτου. ⁷ ἄρτον ζυμωμένον με ἀβγά. ⁸ αὐτήν.

Περὶ τῆς συνεχίσεως ταύτης ὑπὸ τοῦ λαοῦ τοῦ ἀρχαίου Χελιδονίσματος πληροφορούμεθα τὸ πρῶτον ἐκ σχετικῆς μαρτυρίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου (35ῃ ὁμιλία εἰς Ματθ. *Migne*, P. G. 57, 409): «καὶ οἱ χελιδόνας ἐν ὥρᾳ χειμῶνος περιφέροντες καὶ ἡσβολωμένοι καὶ πάντας κατηγοροῦντες, μισθὸν τῆς τερατωδίας ταύτης λαμβάνουσι...»¹, ἀργότερον δὲ κατὰ τὸν 12 αἰ. παρὰ τοῦ μητροπολίτου Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, λέγοντος περὶ τῆς χελιδόνας: «ἔλθοι τοίνυν, καὶ ἡμεῖς οὐκ ὀκνήσομεν τὰ συνήθη ἐπιμέλῃαι αὐτῇ. Τοιοῦτόν τι καὶ παρὰ τοῖς πάλαι ἦν γινόμενον· καὶ ὅτε κατ' ἀρχὴν ταῖς χελιδόσι τοῦ φαίνεσθαι ἦν τὴν πρώτην ἢ καὶ δευτέραν, λόγοις ἐδεξιοῦντο συγκειμένοις πρὸς ἐμμέλειαν» (Εὐσταθ., *Opusc* 344, στ. 60)². Ἐπιβεβαίωσιν τῆς πληροφορίας ταύτης περὶ τοῦ χελιδονίσματος κατὰ τὴν ἐν λόγῳ περίοδον ἀποτελεῖ καὶ τὸ περιωθὲν ἀποσπασματικῶς μέρος αὐτοῦ εἰς τοὺς κώδικας, τὸν ὑπ' ἀρ. 512 (τοῦ 12 αἰ.) τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Cambrai καὶ τὸν Βαλλικελλειανὸν (15 αἰ.)³.

Τὸ νεώτερον χελιδόνισμα, ὡς ἐμφαίνεται ἔκ τινων παραλλαγῶν αὐτοῦ, οἷαι ἢ ἐκ Φολεγάνδρου εἰς ἣν ἀναφέρεται ἡ «Πρωτομαρτιά», ὡς ἡμέρα, ἢ ὅποια δύναται νὰ ἀσκήσῃ ἐπήρειαν ἐπὶ τῆς υἰείας τοῦ λαοῦ καὶ τῆς καλῆς ἐσοδείας «καλοχρονιάς»⁴, καὶ τινες ἐκ Μακεδονίας καὶ Ρόδου εἰς τὰς ὁποίας καλεῖται «κάλαντα» (βλ. ἀνωτ., σ. 22 - 23), ἐπέχει μὲ τὴν ὄλην ἐπρωδικὴν καὶ εὐχετικὴν μορφήν του θέσιν ἄσματος, οἷον τὸ τῶν καλάνδων τῆς πρώτης Ἰανουαρίου (δηλ. τὸ ἄσμα τοῦ Ἁγ. Βασιλείου).

Πράγματι τὸ ὑπὸ ἐξέτασιν ἀρχαῖον χελιδόνισμα, τὸ ὁποῖον, ὡς ἐξετέθη, ἦδeto κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀνοίξεως, καθ' ἣν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἤρχιζε προσέτι

κολάπτῃς. Ὁ Σπυρ. Μαρινάτος (Κρήτη καὶ Μυκηναϊκὴ Ἑλλάς, Ἀθήναι 1959, σ. 106) πιστεύει ὅτι τὰ εἰκονιζόμενα πτηνὰ εἶναι κορῶναι.

¹ Τὸ ἄσμα, ὡς ἀναφέρεται ἐνταῦθα, φαίνεται ἄδόμενον ὑπὸ ἐνηλίκων, μετημφισμένων.

² Πρβλ. καὶ *Φαίδ. Κουκουλέ*, Β.Β.Π. ΑΠ, ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 7 - 11, ἐνθα γίνεται καὶ σύγκρισις τοῦ ἀρχαίου κειμένου τοῦ ἄσματος πρὸς τὸ νεοελληνικόν.

³ Βλ. *P. Maas*, *Metrische Akklamationen*, *Byzant. Zeitsch.* XXI, 1912, σ. 28-51 καὶ *N. G. Πολίτου*, *Δημῶδη Βυζαντινὰ ἄσματα*, *Λαογρ.* 3, 1911/12, σ. 645 - 50, ἰδίᾳ ἐν σ. 647 - 48 (ἐνταῦθα καὶ ἡ παλαιότερα βιβλιογραφία). Πρβλ. καὶ *S. Baud-Bovy*, ἐνθ' ἀν., σ. 23 καὶ *Φ. Κουκουλέν*, ἐνθ' ἀν.

⁴ στ. 6 ἐξ.

Χαίρης καὶ Πρωτομαρτιά
νά ἴρχῃ (= ἔλθῃ) καὶ καλοχρονιά,
νά γηνοῦν πολλὰ σιτάρια.

καὶ τὸ ἔτος¹, ἦτοι καθ' ἡμέρας περὶ τὴν πρώτην Μαρτίου², ἐπεκράτησε τελούμενον κατὰ τοὺς ὑστέρους χρόνους τῆς Ἀρχαιότητος τὴν πρώτην Μαρτίου ἐξ ἐπιβολῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου εἰς τὸ ὁποῖον μέχρι τοῦ 153 π. Χ. ἡ ἡμερομηνία αὕτη ἴσχυεν ὡς ἀρχὴ τοῦ ἔτους³. Πρὸς τὴν ἡμέραν ταύτην, ὡς Πρωτοχρονιάν, δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι εἶχον συνδεθῆ καὶ ἄλλα ἔτι λαϊκὰ θέσμια, μαντικοῦ, μαγικοῦ καὶ λατρευτικοῦ περιεχομένου μὲ εὐετηρικὸν γενικῶς σκοπὸν⁴, τὰ ὁποῖα συνεχίσθησαν κατ' αὐτὴν καὶ μετὰ τὴν μετάθεσιν, ὡς ἀνωτέρω, τῆς ἀρχῆς τοῦ ἔτους εἰς τὴν πρώτην Ἰανουαρίου⁵.

Τὸ ὑπὸ συζήτησιν δημῶδες ἄσμα οὕτως, ἐκτελούμενον ὡς καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὑπὸ ομάδων παιδῶν, ὡς ἀνωτέρω ἐκτίθεται, θὰ ἦτο εἰς τὴν ἀρχικὴν του μορφὴν, ὡς ἐτονίσθη ἤδη, ἐπωδικὸν πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς ἀποδιώξεως τοῦ ἐκ τοῦ χειμῶνος κακοῦ, ἅμα δὲ καὶ λατρευτικὸν πρὸς τὴν θεότητα, ἣ ὁποία ἐπιστεύετο ὡς ἔφορος ἐπὶ τῆς ἀναζωογονήσεως τῆς βλαστήσεως καὶ τῆς ἐπιτυχίας τῆς καρποφορίας. Θεὸς μὲ τὰς ιδιότητας ταύτας ἦτο ὁ Ἀπόλλων, ἡλιακὸς Θεὸς ἀλλὰ καὶ τῶν καθαρῶν, ὡς φαίνεται ὁ χαρακτήρ του οὗτος εἰς τὰς ἐορτὰς τῶν

¹ Βλ. *W. Liungman*, ἐνθ' ἄν., σ. 1100 ἐξ. Πρβλ. καὶ σ. 412-413.

² Ὁ *W. Liungman* (ἐνθ' ἄν., σ. 1107) ἐκφράζει τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἔθιμον τοῦτο, ὡς ἀναφέρεται ἐν Σάμφ, «*παραχειμάζων δ' ἐν τῇ Σάμφ, ταῖς νομηναῖς . . .*» (Ἡροδ. βίος Ὁμήρου, στ. 462), ἐτελεῖτο κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ μηνὸς Ἐλαφβολιῶνος (ἀπὸ 15 Μαρτίου - 15 Ἀπριλίου), εἰδικῶς τὴν 5ῃν αὐτοῦ, ἣ ὁποία ἀντιστοιχεῖ μὲ τὸ Ἀλεξανδρινὸν ἡμερολόγιον ὡς γέφυραν πρὸς τὴν α' Μαρτίου.

³ Βλ. *W. Liungman*, ἐνθ' ἄν., Teil. II, σ. 404.

⁴ Ἐνθ' ἄν., σ. 407.

⁵ Σημειωτέον ὅτι καὶ μετὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς πρώτης Ἰανουαρίου ὡς ἀρχῆς τοῦ ἔτους ἐξηκολούθησε νὰ ἐορτάζεται ἐπισήμως καὶ ἡ πρώτη Μαρτίου. Περὶ τούτου ἀναφέρει τὸν 6 αἰ. μ. Χ. ὁ Ἰω. Λυδὸς (Περὶ μηνῶν, III, 15), ὅτι: *τρεῖς ἀρχὰς ἔχον οἱ Ῥωμαῖοι τοῦ ἐνιαυτοῦ· μίαν μὲν ἱερατικὴν κατὰ τὸν Ἰανουάριον, ἀξαναούσης ἤδη τῆς ἡμέρας, δευτέραν δὲ κατὰ τὴν τοῦ Μαρτίου πρώτην, ἣν πάτριον εἶχον, καθ' ἣν καὶ τὰ ὅπλα ἔθος αὐτοῖς κινεῖν· τὴν δὲ πολιτικὴν ἢ μάλλον κυκλικὴν κατὰ τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου, ἣν ἡμεῖς μὲν ἐπινέμησιν, αὐτοὶ δὲ Ἰνδικτιῶνα καλοῦσιν.*

Περὶ λαϊκῶν τελετῶν, εἰδωλολατρικοῦ περιεχομένου, κατὰ τὴν α' Μαρτίου ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸν ξβ' κανόνα τῆς Πενθέκτης Οἰκουμενικῆς Συνόδου (691-92) εἰς τὸν ὁποῖον ὀρίζεται: *τὰς οὕτω καλουμένας καλάνδας . . . καὶ τὴν ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ Μαρτίου μηνὸς ἡμέρᾳ ἐπιτελουμένην πανήγυριν καθάπαξ ἐκ τῆς τῶν πιστῶν πολιτείας περαιοθῆναι βουλόμεθα.* Βλ. εἰς *Γ. Ἀ. Πάλλη-Μ. Ποτλῆ*, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἱερῶν κανόνων, τόμ. Β', Ἀθήνησιν 1852, σ. 448.

Θαργηλίων καὶ τῶν Πυανεψίων¹. Ἀντίστοιχος παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἦτο ὁ θεὸς Mars, ἑορταζόμενος καὶ οὗτος, ὡς ὁ Ἀπόλλων, κατὰ τὴν ἄνοιξιν, εἰδικῶς δὲ τὴν πρώτην Μαρτίου².

Εἰς τὰς ἑορτὰς ταύτας παρουσιάζοντο προσέτι καὶ αἱ ἀπαρχαὶ συμβολικῶς, εἰς τὰ Θαργήλια ὁ θάργηλος ἄρτος καὶ ὁ πράσινος κλάδος «ἡ υἱεία», εἰς τὸ χελιδόνισμα ἡ χελιδών, ὡς σύμβολον τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνοιξεως καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς παραγωγῆς τῆς γῆς, ὁμοίως ἔτι, ὡς ἀνωτέρω, καὶ ἡ κορώνη εἰς Κολοφῶνα καὶ ὁ κλάδος τῆς Εἰρεσιώνης εἰς Σάμον³. Στοιχεῖον τῶν ἀπαρχῶν τούτων, διασωθέν, ὅσον γνωρίζω, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ Σητείας Κρήτης ἀποτελεῖ καὶ ὁ βλαστός τοῦ ἀσφοδέλου⁴ μὲ τὴν μαγικὴν σημασίας χρῆσιν του, τὴν πρώτην Μαρτίου, τῆς μεταδόσεως δι' αὐτοῦ ἀξητικῆς δυνάμεως⁵.

R É S U M É

La chanson de l'hirondelle (Chelidonisma) le premier mars

par G. C. Spyridakis

Le jour de l'An (premier janvier), le premier mars et le premier septembre, le peuple situe par tradition, comme l'on sait, des coutumes à contenu religieux, magique et divinatoire. A ce point de vue, le premier mars a, entre ces divers jours, une importance capitale. Parmi les coutumes de ce jour-là qui ont une diffusion panhellénique, on trouve principalement, avant le lever du soleil, le lien du «mars», c'est-à-dire de deux fils, l'un de couleur blanche, l'autre rouge, jaune ou doré, que les mères font à un des doigts de la main, ou au poignet ou au cou de leurs enfants, ou que les jeunes filles se font de même à la main ou au cou.

¹ Βλ. καὶ *Wald Linugman*, ἔνθ' ἄν., Teil I, σ. 316 ἐξ. (F.F.C. N. 118), Teil II, σ. 1197 (F.F.C. No 119).

² Βλ. παρὰ *Wald Liungman*, ἔνθ' ἄν., Teil I, σ. 321 - 22. Πρβλ. καὶ *M. Nilsson*, *Geschichte d. griech. Religion I*, München 1967, σ. 529 ἐξ.

³ Βλ. *Martin P. Nilsson*, *Griech. Feste*, Stuttgart 1957 (φωτομυχ. ἀνατύπ. τῆς ἐκδόσεως τοῦ 1906), σ. 116 - 118.

⁴ *Κωνστ. Γ. Σπυριδάκη*, Ἔθιμα λαϊκῆς λατρείας καὶ δοξασίαι ἐκ Κατσιδωνίου Σητείας. Ἔπετ. Ἔτ. Κρητ. Σπουδῶν, 3 (1940), σ. 419.

⁵ Εἰς τὴν Ἀνατολὴν γενικῶς ὁ πράσινος κλάδος συνεβόλιζε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα τὴν ζωὴν. Βλ. *W. Liungman*, ἔνθ' ἄν., Teil II, σ. 1100.

Le but de cette coutume est, selon la croyance populaire, d'empêcher le soleil de mars de brunir le visage de la personne (enfant ou jeune fille) sur qui l'on a attaché les fils de couleur, mais en réalité, il a existé autre fois une croyance, oubliée avec le temps, en la protection de l'individu contre le mal et plus spécialement contre la maladie.

Il faut signaler qu' au IVe s. ap. J. C. St Jean Chrysostome (Migne, P. G. 61,105) mentionne cette habitude comme idolâtre. Pour renforcer la puissance protectrice du «mars» c.-à.-d. des fils de couleurs, on le place en certaines régions, hors de la maison, pendant la nuit qui précède, afin de lui faire prendre, dit-on, la rosée de la nuit.

Ceux qui portent ce «mars» le dénouent de leur main ou de leur cou lorsqu'ils voient la première hirondelle revenir dans leur pays au printemps, et le déposent sur un arbre, par ex. sur un grenadier, ou sous une pierre. Ailleurs, c'est à Pâques, pendant la cérémonie de la Résurrection, qu'ils le brûlent à la flamme du cierge qu'ils tiennent à la main ou dans le brasier ou l'on brûle l'effigie de Judas.

En plus de cette habitude, on observe en de nombreux endroits, quel est celui des habitants du village qui entrera le premier dans la maison de chaque famille, le jour du premier mars, parce que l'on croit qu'il peut exercer une influence, dans le sens de la prospérité ou du malheur de la famille. De même, dans des régions agricoles et pastorales, la maîtresse de maison, après avoir balayé la maison le matin, dit en jettant à l'extérieur les balayares :

Dehors puces et punaises (ou : rats) ;
entrez mars et la joie
et l'heureuse menagère.

En outre, on amène à la maison, avant le lever du soleil, l'eau de la source, après avoir versé au préalable celle qui s'y trouvait la veille, ou brise les cruches qui ont des fissures et l'on observe la situation météorologique ce jour-là ou du 1er au 3 mars, et l'on en tire des prévisions sur le temps pendant le reste des mois de l'année. En Crète (province de Sitia) on fouette les animaux domestiques (principalement les animaux de trait-boeufs-et les bêtes de somme) avec une branche d'asphodèle pour les rendre fier et vigoureux. (Voir ci-dessus, pp. 15 - 18).

Face à ces coutumes existe encore celle du «chelidonisma», qui est aujourd'hui extrêmement répandu surtout en Grèce du Nord (Macédoine), dans l'île de Rhodes et en d'autres endroits. Au siècle passé et jusqu'en 1920 elle existait dans une grande partie du monde grec. (Cf. aussi Cl. Fauriel, Chants populaires de la Grèce moderne, I, 1824, pp. XXVIII, CIV - CV. II, 1825, pp. 247, 256).

Il s'agit de la chanson de l'hirondelle qui chantent des groupes de 2 à 4 enfants, ou plus, d'ordinaire élèves de l'école communale, le premier mars. L'un des membres du groupe de chanteurs tient à la main une effigie d'hirondelle en bois, placée au sommet d'un bâton ou d'un autre objet de bois et à laquelle on peut, au moyen d'une mince cordelette attachée à l'hirondelle et passant par un trou pratiqué dans le support, imprimer un mouvement de rotation, quand les enfants exécutent la chanson devant l'entrée de chaque maison. (Voir fig. 1 - 5).

Le contenu de la chanson est : l'annonce du printemps par le retour de l'hirondelle, l'expulsion des bestioles (puces, punaises) et des rats hors de la maison, des souhaits de santé et de richesse pour les membres de la famille, et enfin la demande par les enfants d'une gratification de la part de la maîtresse de maison.

Pour cette chanson de l'hirondelle, l'auteur donne : a) des variantes des types essentiels, sous lesquels elle apparaît, comme texte (pp. 32 - 35) et comme musique (pp. 36 - 39). b) un tableau de sa répartition géographique. (Voir ci-dessus, pp. 25 - 32 et Carte p. 30).

Ensuite sont examinés ses motifs et enfin sa provenance historique et son évolution.

A ce dernier point de vue-celui de l'origine historique on sait depuis longtemps que la chanson est une survivance de l'Antiquité. Athénée (III s. ap. J. C.) dans les «Deipnosophistes» (H. 60, p. 360) signale qu'elle était chantée par des enfants à Rhodes, comme elle l'est encore aujourd'hui en des nombreux villages de l'île, et en cite le texte, qui sur un assez grand nombre de points correspond au texte néohellénique.

L'auteur remarque ensuite que la place symbolique particulière de l'hirondelle dans l'âme du peuple grec, comme dans celle d'autres peuples européens (cf. Handwört. d. deutsch. Aberggl. l'article : Schwalbe), comme oiseau porteur du message du début du printemps, est extrêmement ancienne. En sa qualité d'annonciatrice de la venue du printemps, l'hiron-

delle n'est pas seulement mentionnée dans la littérature de l'Antiquité, on en trouve également des représentations sur des peintures de vases, comme la représentation célèbre de la cuvette («péliké») d'Euphronios (VI. s. av. J. C.) (voir fig. 10) et une autre de 1500 av. J. C. sur une coupe («Kymbe») dans l'île de Santorin. (Voir ci-dessus, p. 47).

Le caractère scolaire de chanson moderne de l'hirondelle doit également être considéré comme ancien. On en trouve un témoignage certain dans un texte de la chanson qui a été conservé dans des manuscrits des XIIIe et XVe s. ap. J. C. (Voir ci-dessus, pp. 45, 49).

Dans un assez grand nombre de provinces grecques, cette chanson est appelée «calanda» c.-à.-d. chanson du jour de l'An.

On doit considérer que ce nom, qui tire son origine du mot latin *Calendae* s'est conservé depuis une époque qui a pris fin en 153 av. J. C. (ou plus tard dans la péninsule balkanique), et où dans le calendrier romain le premier jour de l'année était le premier mars. Ainsi, aussi bien la chanson de l'hirondelle ce jour-là, avec son caractère panégyrique et également magique, que les autres coutumes actuelles, mentionnées ci-dessus, et qui ont aussi un caractère magique ou divinatoire, ont dû être initialement liées au premier mars, considéré comme jour de l'An, c'est avec ce sens qu'elles se sont perpétuées par la suite, même après le déplacement du jour de l'An au premier janvier en 153 av. J. C., et elles se sont conservées jusqu'à aujourd'hui en ayant pour but de chasser de la maison le mal qui provenait de l'hiver et de régénérer la nature pour obtenir une riche production du sol et pour préserver la santé des membres de la famille.